

SZENTMIHÁLYI ÓLASKERTEK

*Szentmihály*¹ a honfoglaláskori téli szállás helyén alakult ki. Erre engednek következtetni a község területén felszínre került korabeli régészeti leletek is. Maga a községnév is azt árulja el, hogy az Árpádkor okleveleiben is Szentmihály néven említett községünk még a XI. században települhetett itt véglegesen. Ez a század volt ugyanis az, amelyben legelterjedtebb volt hazánkban a szentek tisztelete. A szentek nevéből elnevezett magyar helységek általában ebben a században települtek. Már korán egyházas hely lévén, temploma is *Szent Mihály* tiszteletére épült. A község múlt század végi felvételű katonai térképe² is elárulja már első tekintetre, hogy az ertés település. A XVIII. század utolsó negyedéről származó és a Hadtörténeti Levéltárban elfekvő térkép³ tanulmányozása pedig egészen kétségtelenné teszi ezt a tényt. A községről régebbi keletű térképet nem ismerek.

A Tisza szabályozását megelőző időkben, a folyó Tokaj és Tiszafüred közötti bal partján évről évré körülbelül 160—180 ezer kat. hold terület került víz alá áradások idején. Különösen széles volt a kiöntés Szentmihály,

¹A XIX. század végéig Szentmihály. A XX. század elejétől Búdszentmihály. Az 1941. év júl. 1-étől Tiszabúdi községgel egyesítetten ugyancsak Búdszentmihály, 1952-től pedig Tiszabúddal egyesítetten Tiszavasvári.

A XVI. század második felében lakossága erősen megfogyatkozott. Ezért 1623-ban akkori földesura megtelepülni akaró hajdúkat fogad be, kiknek okiratban biztosítja a hajdú kiváltságokat. A nagyrészt hajdúkból álló község élvezte is ezeket a kiváltságokat az 1635. évi 68. törvény ellenére is, mert az 1624. évtől kezdődően az erdélyi fejedelemséghez tartozott az ecsedi uradalommal együtt. Az erdélyi fejedelem nemcsak szabadalmait erősítette meg, de jogait törvénybe iktattatta és elrendelte, hogy mint mezei katonák évenként mustra alá vétessenek. Mikor pedig a XVII. sz. végével ismét a királyi Magyarország törvényei érvényesültek ezen a területen is, a földesúrral hosszabb-rövidebb időnként kötött szerződések alapján pénzben váltották meg az urbáriális szolgáltatásokat egészen az 1809. évig. Adom itt igazolásul az 1772. évi „Investigatio ad novem puncta Urbariala” (Nyh. Lt. fasc. 13. Act. 115.) idevonatkozó részeit: „Ad 6. to. Ember emlékezetitül fogvást a Helység Lakosai semmi féle robbotot nem szolgáltak, hanem pénzül fizettek... Ad 7—0 ...minden Uraságot illető haszon vételeket Contractus szerint bírván ez ideig kilentzedet nem attak... Ad 9—0 Ezenn Helységnek Lakosi mindnyájan szabad menetelű Személyek”. Szentmihály lakói így kedvezőbb helyzetben voltak mint a szomszédos községekben élők. A gazdasági berendezkedésük is más volt. A XVI. században a községtől északra már kiosztott szőlőskertjeik voltak. Az 1811. évből származó térkép a községtől délre a káposztaföldjüket tünteti fel *Káposztasziget* néven. Ugyancsak délre a községtől a *Kenderszerzug* őrzi kenderföldjeik régi nevét. Nem vonható tehát kétségbe, hogy a kertészet elnevezés kizárólag csak a lakótelkeket közvetlenül övező ólaskertekre vonatkozik. Ezek a kertek nélkülözhetetlenek voltak, mert a lakosság főként állattenyésztésből élt és rákényszerült állatállományának a lakótelkeken kívül eső kertészetben való elkülönítésére. Külön veteményes kertjeik nem voltak.

²Magyar Földtani Intézet 4867/1. szelvény, 2. melléklet.

³Hadtörténelmi Levéltár. 1782. évi felvétel 1. sz. melléklet.

Dob és Polgár körzetében. Ennek az volt az oka, hogy a Tisza felduzzadt vizének a lefolyását akadályozta a Tiszadob határában levő sok kanyar és így a feltorlódtott víztömegek a környék mélyebb fekvésű határrészeire zúdultak rá. Így községünk határában évente kb. 4—5 ezer kat. hold volt az elöntött terület. Az ár elvonulása után, július körül is csak 3—500 kat. hold föld vált művelhetővé a határban levő árterületből. Az elöntött határrész nagy része állandóan mocsaras maradt s csak egyes hátság helyek emelkedtek ki a mocsárból. Az 1700-as évek utolsó negyedéből származó térkép is mutatja, hogy ez a mocsár („Rona morast”), illetőleg a kiöntés, egészen a lakott területig terjedt. Az így adódott földrajzi helyzet tette településre nagyon is alkalmassá ezt a területet, ahol az ideérkező félnomád életet élő magyarság kialakította a maga téli szállását. Ezen a helyen, ilyen körülmények között mind az embernek, mind az állatállománynak könnyebb volt hozzájutni, különösen tél idején a megélhetéshez szükséges javakhoz. A mocsár még védelmet is nyújtott olyankor, ha ellenség fenyegette őket. *A vízvette* mocsaras rész egyik magasabb fekvésű hátság helyét ma is *Végyvár*-nak hívják. Valószínű, hogy a XVII. század második felében a török, német és kuruc portyázók és a lakosságot zaklató, megsarcoló csapatok elől ez adott menedéket a lakosság egy részének. Régi dolgokról emlékezők ezzel magyarázzák ennek a helynek a nevét.

Tudjuk, hogy a kertes település a nomadizáló népek sajátos településformája.^{3/a} Az Ázsia területéről kirajzolt magyarság is ezt a település-formát választotta mind a honfoglalás előtti, mind az azutáni időkben, ha valahol megszállott. Így feltehető, hogy Szentmihály legelső magyar települése is kertes volt. A magyarság azelőtt is és máshol is így települt, mert ez a településforma velejárója volt a nomádeletnek és mert gazdasági szükségesség is kényszerítette erre.

Az előbbieken szóltam azokról a földrajzi adottságokról, amelyek a település kialakulására kedvező hatással voltak. Említem azt is, hogy a község már az első magyar településtől kezdődően kertes település volt. Ezt az állítástomat indokolni akarván, rá kell mutatnom olyan helytörténeti tényekre, amelyek a kétbeltelkű település folyamatosságát igazolják.

Tény az, hogy az egész Nagyalföldön általános volt a kétbeltelkű település.^{3/b} A XVII. század folyamán sorozatosan bekövetkezett török betörések pusztító hatásúak voltak sok tekintetben. Az Alföld nagyobb részének pusztulása magával hozta az ősi települési formák elseprését a török hódoltsági területeken. Mikor az ilyen területek újra feltöltődtek a XVIII. század elején új telepésekkel, az új lakosság már nem tartotta meg az ősi településformát. Így a pusztult területeken nyoma is alig maradt a kétbeltelkű településnek. A pusztulástól megmenekült helyeken pedig változott a forma annyiban, hogy védelmi célúvá is vált.

Történelmi tény az, hogy Szentmihály és testvérközsége, *Búd*, nem tartoztak soha a török hódoltsági területekhez. Az önálló erdélyi fejedelemség részeként előnyös helyzetbe kerültek. A fejedelemség ugyanis „Hajdú szabadságjogait megerősítette és jogait törvénybe iktatván rendelte, hogy mint mezei katonák évenként mustra alá vétessenek s tábornokaik a nevük után

^{3/a} Györfly I.: „Magyar falu magyar ház” 86. l.

^{3/b} Uo. 82. és 88. l.

nevezett ezredeket a fejedelemnek bemutatassák.”⁴ Az erdélyi fejedelemség alá tartozás és a török pusztításaitól való mentesség megszűnt 1660-tól. Többször kellett, több-kevesebb időre elfutni a lakosságnak a törökök és németek elől. Futásaikkal sok alkalommal a *Tisza-kiöntések szigeteire* kerültek. *Rápolti Pap Mihály* itteni prédikátor korabeli feljegyzései ezekről az időkről ismeretesek. Egy 1676-ból származó megyei kárjegyzőkönyvben pedig ez áll: „In possessione Szem Mihály Anno 1676. die 22. Januarii. Bagdi Péter, Berém Lukats Éva István hites emberek vallják hitük szerint, az Töröknek adót nem adtanak . . .”⁵

Tény az, hogy a község teljesen sohasem pusztult el. A lakossága menekült, ha kellett, de visszatért újra. Nem mondott le az életről. Berendezkedett újra és nem mondott le az ősi települési formáról sem. Megtartotta az ősi kertes települést, de már módosította és védelmi jellegűvé tette.

Fentebb említettem a hajdúkat. El kell itt mondanom még azt is, hogy az 1623. esztendőben a község hajdú telepesekből töltődött fel, mert a népesége ritkult volt. *Lónyay Zsigmond*, Kraszna vármegye volt főispánja, a Báthoriak után a községnek következő földesura ezeket írja a települést engedélyező levelében: „. . . talála meg engemet a vitézljő Gergely Deák több társaival edgyütt jelentvén azt, hogy ők Zabóltz Vármegyében lévő N. Szent Mihály nevű Falunknak Földet meg akarnak szállani, és rajta megtelepedni . . . Mely kívánságukat meg tekintvén, s azon Szent Mihály nevű Falunknak is, a sok jövők járók és hatalmasok miatt való romlott és pusztá állapottyát. Azonképpen ott való Jobbágyainknak is ugyan azon Dolog felől való Törökvéseket, én is adtam és engedtem nekik a megtelepedésre és élésre ezen Sz. Mihály Földünket, mind mezeyvel, Réteyvel Szántó Földeyvel és minden egyébb Hasznaival . . . Hogy azon Földünket mostan ott lakos és ezután szállandó Jobbágyainkkal is egyaránt birják . . . illendő Intézés és egymás közt való jó megeggyezéssel békességessen . . . 5—0 Ók is penig erre igérték és kötelezték magokat, hogy valami némű hadakban Lovok hátán való szolgálattyok kívántatik, tartozzanak Fejenként jó készülettel felülni, és én mellettem . . . az hadban menni . . .”⁶

Meg kell még azt is említenem, hogy az 1659. és 1660. években, Várad és Borosjenő várainak török kézre kerülése következtében az addig abban a körzetben települt bihari hajdúknak jelentősebb szórványai futottak ide és települtek le Szentmihályon. Erre hivatkoznak a lakosok egy 1693-ban *Csáky István* grófhhoz, az akkori földesúrhoz küldött levelükben így: „Prima ratio Hogy Helyünknek nagyobb része áll ki Nemes Bihar vármegyéből, melyeket ma is kényszerítenek a haza menésre” . . .⁷ Ez a hajdúraj is itt maradt.

A hajdúkkal, illetve a hajdúfeltöltéssel azért foglalkoztam itt, mert így bizonyos az, hogy a kertes, kétbeltelkű település a gazdasági szükségszerűsége túlmenően védelmi jellegűvé is vált a hajdúk jöttével. Történt ez oly módon, hogy a település magvában levő templomot és a körülötte elterülő temetőt palánkkal övezték s így erődtemplommá formálták. (*LXXXIII. t. 1*) Ezt ugyan okiratos adat nem igazolja, de szinte bizonyossá teszi az, hogy a

⁴ *Sörös*: Sztm. tört. 10. lap.

⁵ Nyh. Lt. Az 1675. évi kárjegyzőkönyvek.

⁶ *Sörös*: Sztm. tört. 9. lap.

⁷ Uo. 15. lap.

középkori templom 1788. évi átépítése után, 1791-ben a palánkot elbontják és a helyére kőkerítést emelnek, lőrésekkel és a négy sarokra egy-egy lőrés-
kel ellátott tornyot, „kásamáté”-t (casamata) építenek. A lebontott palánk
„deszkája a parochia udvarának részbeni kerítésére használtatott fel”.⁸

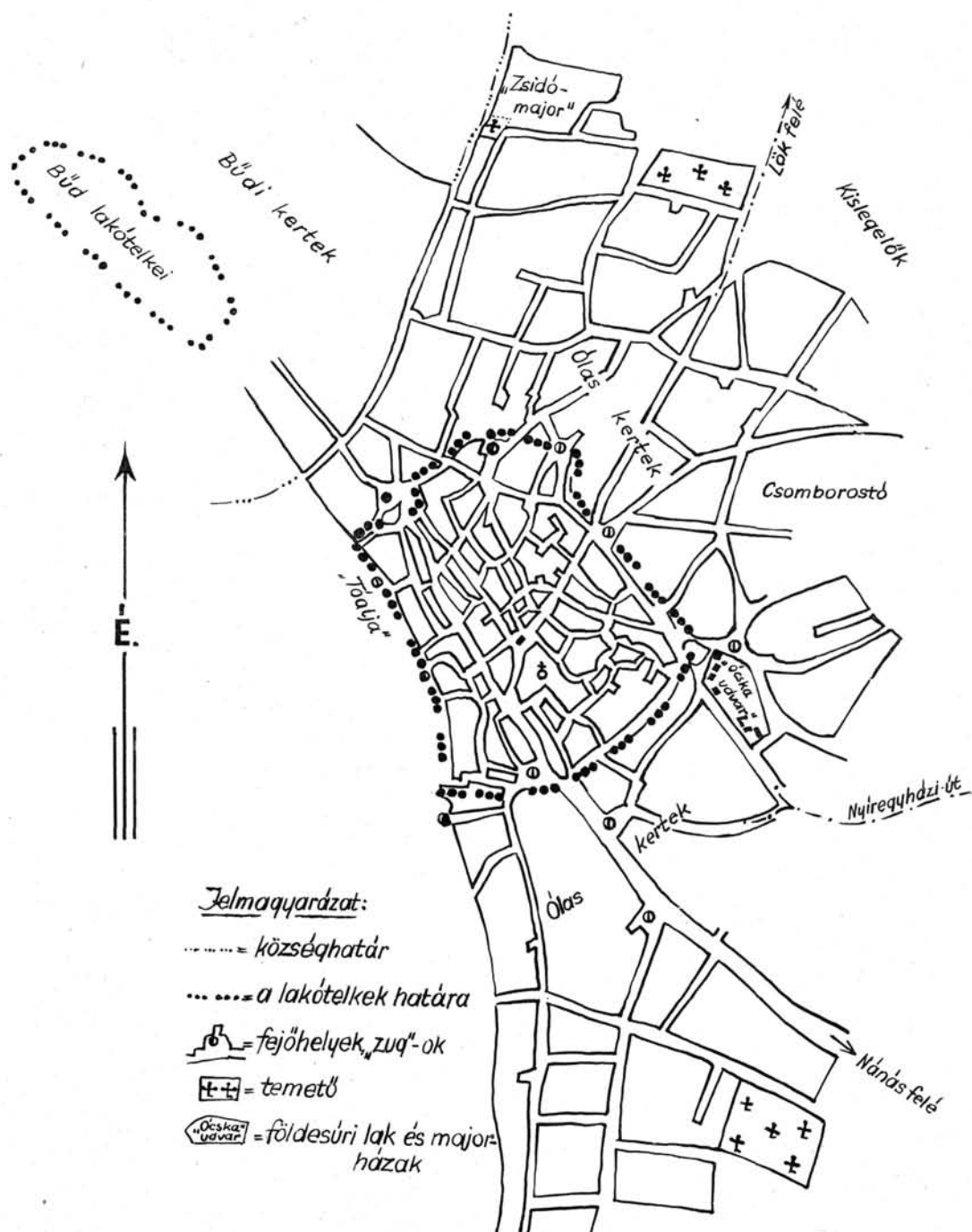
Szentmihály kétbeltersű települését ősrészek tartománya, amelyet a gazdasági
szükségesség folytán hoztak létre lakosai. A két beltersek állott a lakótelke-
ből és a hozzátartozó kertből. A később kialakuló harmadik övezet templom-
erőd kialakításával hozták létre a XVI. és XVIII. század viharait átélő lakói,
amikor a fenyegetettség miatt rákényszerültek. Igazolhatja ezt mint indító
okot az itt lelkészkedő Rápolti Pap Mihály kéziratos naplója, amelyben az
1660. év utáni időkből több mint 30 „futás”-t ír le. (Szentmihályon kívül
Nánáson és Dobon papszkodott.) A futásokra németek és törökök s kurucok
pusztító és rabló hadjárásai miatt kényszerültek. Ilyenkor a Tisza kiöntései-
ben eső Végvár, vagy nagyobb veszélyek idejében a Dob határában eső *Sózó*,
Ludas, *Kiserdő* szigeteiben vagy Dada és Kesznyéten bújóhelyül alkalmas
határreszeiben találtak menedéket. Többször heteken s egyszer hónapokon át
éltek ezeken a helyeken.⁹ Ilyen idők után következett be az ősi település-
forma megváltoztatása, vagyis a kertek és a víz által körülvett, de övárók-
kal is határolt lakótelkek magvát képező, dombon épült templomnak a palánk-
kal való megerősítése. Kisebbségi veszély esetében ez tette lehetővé a védekezést,
mint harmadik és utolsó védelmi öv. Így módosult a régi település a két-
beltersű, de hármassal védelmi övű településre. Ebben a formában maradt meg
változatlanul a XVIII. század végéig.

Kertek

A térképmellékleten (4. kép) a lakóházak sora egészen a bűdi határig
nyúlik. Itt a lakótelkek északnyugati végén, az utca két oldalán szoros sor-
ban 11 ház látszik. A község délkeleti végén pedig, az út délnyugati oldalán
egy sorban 18 ház van. Ezek a házak kívül esnek az ún. *ölesárok* (LXXXV. t.
1) által határolt és a lakótelkeket befoglaló vonalon. Az 1772. évi szeptember
hó 16-án kelt urbáriális összeírás jegyzőkönyve „Ad. 8.” alatt ezt tartalmazza:
„Ezen Hellységben pusztá Helly egy sem tanáltatik, sőt igen is öszve szorit-
tattak az házak.” A katonai térképfelvételei kb. 10 évvel később történt. Fel-
tehető így az, hogy a község fentebb említett két részén az ölesárkon kívül
található, 11 illetve 18 ház az összeírás és a katonai felvétel közötti időben
épült, az előjáróság hozzájárulásával. Indokolt volt az engedélyezés a túl-
szűfolt községben. Ezzel a lakóházaknak a *kertségbe* való kihúzódása kezdő-
dött meg. A katonai térképezés pedig már a változott helyzetet rögzítette.
Hogy ezeknek a házaknak a helyén még kb. 30 évvel azelőtt is kertek voltak,
az kitűnik egy 1752-ben indult határper tanúvallomásaiból is. Íme egy 1761.
szeptember 26-i vallomásban ez van: „... a nevezett Bűdi és Sz. Mihályi
helységek között megyen az határ egyenessen Szent Mihályi kertek közt lévő
Csödör halmára...”. Az 1763. január 30-án kihallgatott *Takács György*
jegyzőkönyvében ez áll: „ad 3-um. Az mely Róna (*Rónagát*) pedig az Sz:

⁸ Uo. 126. l.

⁹ „Sárospataki Füzetek” 1858. évf. 692. laptól.

4. kép. Szentmihály kertes települése a XVIII. század végén

Mihályi kertek alatt vagyon tuga bizonyosan a tanú, hogy az csak csónak csapás volt". Egy másik tanú 1763. február 4-én vallja: „Camerális Ispány Gulyás Sámuel kertye alatt levő kút helyhez, onnét a Sz: Mihályi kertek között levő Csődörhalmához . . .” megy a határ. Különbén ez a *Szakálszárasztó*-nak is vallott halom az előbb említett, két sorban települt 11 új háztól északra, kb. 150 m-re esik a határ szentmihályi oldalán.¹⁰

A régi téli szállásból kialakult kertés falu, a vízborította *Tóalja* szélén emelkedő és az előtött területnél 3—4 méterrel magasabb hátság területen, délkelet-északnyugati irányba húzódva települt. A már említett térképen látható, a főútvonaltól északabbra is erősen kiterjedő, a település magvát alkotó és túlsúfoltsága miatt ma is *Sűrűkémény*-nek nevezett községrész. Ettől az ölesárok által körülzárt magtól északra, keletre és délre elterülő részeken voltak az ólaskertek. A térképen is látható, a ritka utak közeiben rendezetlen szétszórtásban levő ólak tömege. A település kétbeltelkűségét ma is megállapíthatjuk, ha végigjárjuk a régi lakótelkeket övező ölesárok vonalát. Ez az ölesárok legnagyobb részében még ma is megvan. Ez övezi a kisterületű lakótelkeket. Ha bejárjuk ezt a régi lakóterületet, láthatjuk, hogy a telkek rendkívül elaprózódtak. Az árkon belül 40—200 □ ölig terjedők, míg az árok ellenkező oldalán levő telkek között még ma is találunk 1200—1600 □ öles telkeket, mivel ott még 150 évvel ezelőtt is kertek voltak, ahova a XIX. század közepétől kezdve már hatósági engedély nélkül is lehetett lakóházat építeni. A megosztott, öröklés folytán széttagolt telkek együvértartozása is megállapítható, annál is inkább, mert arra még a ma élő öregek is jól emlékeznek.

Az ölesároknak szerep jutott még járványos időkben is. Itt foganatosították a zárlatot. Az 1739. évi pestisjárvány idején is így volt. Ilyen zárlatról szóló feljegyzést őriz a szentmihályi ref. egyház anyakönyve erről az időről: „. . . A Pestis kezdetett . . . ezen mi Hellységünkben 1.9br és akkor be is zároltattunk a Procluiso és Pestis tartott az 1740. eszt. ad 1. Junii . . .”. Az 1740. június 1-i pedig így szól: „Eddig + ad I-mam Junii tartott az Procluiso és a Pestis így felszabadultunk mind az Istennek ítélleti alól, mind az emberek nyomorgatása alól sub poena capitali nem szabad vala ez után mennünk infectus Helységekben”. A ma is meglevő árokrészek, valamint az utóbbi időkben betongyűrűkkel alagsövezett árokrészek mélysége és szélessége még a század elején, omlottságában is nagyobb volt az ölnél. Feltehető, hogy kisebb portyázó egységek ellen is védekezhetek itt a hadjárasok idején.

A kétbeltelkűsége a ma élő öregek is emlékeznek. Ma is számontartják még sokan közülük, hogy annakidején hol volt a lakótelkük és hol az ólaskertjük. Például *Aranyos János* adatközlő lakótelke a mai Honfoglalás utcában, kertjük pedig a mai Bajcsy-Zsilinszky út nyugati oldalán volt. *Sajti Bálinték* háza a Bethlen utcában, kertjük pedig a Damjanich utcában feküdt. *Erdei István* adatközlő az ölesárok belső oldalánál levő házuktól, a *Dobogó* mellől járt ki a lakástól kb. 5—600 m-re a mai Kinizsi utca végén eső ólaskertjükbe, a *Cserépszin* mellé. Az 1880-as évek körül legénykedve napról napra ott volt a „szállása” éppúgy, mint akkor még sok parasztleánynek. Sok jó bort hordtak oda téli estéken a Dobogó nevű korcsmából. Nem ilyen kedves emléke fűződik azonban ahhoz, hogy olyan távolságból

¹⁰ Nyh. Lt. 1752. fasc. 53. act. 540. alatt található mindhárom jegyzőkönyv.

vontató-val (sárhajó) kellett sáros időkben esténként „fütelik”-et vinnie a lakóházukhoz. Amint mondja: „Inaszakattáig húzott a lú, émmeg olyan csatakos lettem, mint a disznó”.

A kertségben, a lakótelkek északnyugati határvonalán a *Nagylapos* (*Púrilapos*) és a *Kislapos*, a kertek északi szélénél a *Korontó*, a keleti részen pedig a *Csomborostó* nevű kiterjedt, vizülte területek voltak. Ezek a vizes laposok huzamos időközön át gátolták az ott levő kertek használatát. Erre mutat a komunitásnak ez a határozata: „A Csomboros Tón kerteket bíró; de a vizes idők miatt annak használatába megakadályoztatott tulajdonosok, miután most az idő kedvező — használatuk alá — kérelmek folytán vehetik.”¹¹ Maga a Csomborostó még ma sincs beépítve. A déli szélénél még csak kb. 25—30 évvel ezelőtt épült ki egy szegélyező házsor. Ezzel zárult össze a település a községnek ezen a részén. A Csomboros környéke az 1845. évi térképen is teljesen betelepítetlen.¹²

A községi jegyzőkönyvekben, XIX. századbeli végrendeletekben, osztályos egyezségekből és vagyoneleltárakban a vagyontárgyak között általában megtaláljuk a kertet, mint az osztálynak, végrendekezésnek a tárgyát a többiekkel együtt. Ezekben a *szérüs*, *rakodó*, *veteményes*, vagy *puszta kert*-ként nevezi meg azokat a község nótáriusa. Legtöbb esetben, mint fontos építmény, ott van az ól is, de a feljegyző jóvoltából elég gyakran az „istálló” német megnevezéssel a magyar „ól” helyett. A községi jegyzőkönyvek csak a XIX. század második harmadától kezdődően vannak meg. Ezekben már gyakran szó esik a kertben épült „lakház”-akról is. A kertekben ugyanis már félszázaddal előbb megindult a lakóházak építése. V. Nagy András 1841. évi rendelkező levelében Sándor nevű fiára a féltelek úrbéri földön kívül egy „lakház”-at, egy kertet és ingókat, József nevű fiára pedig az ingókon kívül ugyanannyi úrbéri földet „lakház”-at és „szérüs kert”-et hagy, miután Zsuzsanna, Juliánna, Éva és Erzsébet nevű leányait „illő módon” kiházasította.¹³ M. Róka Andrásné hagyatéklevelében „1 apai ház” és „szérűskert” két „istálló”-val említődik.¹⁴ Ugyanazon évi végrendeletében Öreg Gulyás J. György ezt írta: „Bár a rakodó kertem egyedül az mi ősi vagyonom”.¹⁵ Egy másik osztályban „egy lakóház”, továbbá „kert óllal” említődik.¹⁶ özv. S. Gombás Györgyné Sajti Erzsébet végrendeletével Ferenc nevű fiának „egy puszta kert”-et és egy „lakóház”-at hagyományoz.¹⁷ K. Mátyus András pedig rendelkező levelében „halomása esetére végakarata szerint minden található vagyonait Nácsa Mária feleségére” hagyja. Így „...veteményes Kertembe levő lakóházamat veteményes kertemmel együtt, melyek Gál Miklós és Nácsa János kertszomszédságokba vagyon.”¹⁸ Ez a szövegezés egyben azt is bizonyítja, hogy a kertbeli szomszédság nem igazodott a lakótelekbeli, tehát házsomszédság-hoz. Egy másik iratban „néhai Mándi József Andrást, Mihályt és Istvánt illető javaknak becs szerinti összeírása”-ban az ingatlanok között

¹¹ Közs. jzkv. 1849. máj. 7-i bejegyzés.

¹² Országos Levéltár. Helytartótanácsi iratok. Div. XI. No. 17.

¹³ Közs. jzkv. 1849. jan. 9-i bejegyzés.

¹⁴ Uo. 1845. ápr. 7-i bejegyzés.

¹⁵ Uo. 1845. dec. 2-i bejegyzés.

¹⁶ Uo. 1846. jún. 28-i bejegyzés.

¹⁷ Uo. 1841. jún. 19-i bejegyzés.

¹⁸ Uo. 1840. 64. sz. bejegyzés

„Kert a benne levő Istállóval 115.— Ft, Egy lakház 107,30 Frt, Fél telek úrbéri szántó föld” szerepel.¹⁹ Szabó József egészelkes jobbágy vagyonsze-
írásában „saját kezén levő lakház 250 f. Sándor fia kezén egy szérús kert
istállóval 300 f.” van felsorolva a féltelek úrbéri földön és az ingó vagynon
kívül.²⁰ Megemlítem itt azt is, hogy még alig volt 30 éves a lakóházaknak a
kertségbe való „kiköltözése”, mikor már megjelent mint megkülönböztetés
a „Kerti” ragadványnév. A református egyház 1807. évi halotti anyakönyvébe
Kerti Szabó, Kerti Gombás és Kerti Pete nevűek haláleseteit jegyezte be az
akkori lelkész.²¹

Az 1772. évi szeptember hó 16-án kelt²² urbárium szerint Szentmihályon
„a telek nagysága nem volt soha meghatározva . . . tehetsége és érteke szerint
kinek több, kinek kevesebb adódott . . . a haszonvételért azon okból mennyi
esett egy-egy gazdának fizetni való Taxája, annyi földet osztottak . . .”
Valószínű, hogy az idézett szövegben szereplő „tehetsége és érteke szerint”
azt akarja kifejezni, ami későbbi okiratokban már az osztozásoknál minden
kétséget kizáróan alkalmazódik. Vagyis minden telek használójánál figye-
lembe vették a munkaképes családtagok és az igavonó állatok számát, vala-
mint az általa bírható és fizetendő taxát. E szerint állapították meg, hogy ki
mennyi földdel „bír” meg.

A fentebbiek alapján feltehető az is, hogy a kertek nagysága sem volt
meghatározott. A kert területe az ott elhelyezendő állatállománnyal és a
feltételezhető rakománymennyiséggel függött össze. Adatgyűjtésem során
ugyanis több esetben hallottam 2400 öles, de 800 □ öles kertekről is. A ker-
tek többsége azonban az adatközlők szerint 1200 □ öl (egy „köblös”) körüli
nagyságú volt. Még ma is vannak a régi kertség területén levő lakótelek
között olyanok, amelyek 1200 □ öl körüli nagyságúak. Így pl. még az 1951.
évben magam is örökostárs voltam egy olyan 1234 □ öles beltelekben, amelyik
kertből lett lakótelekké a XIX. század elején. Ez az „ölesárok” közvetlen
szomszédságában, annak a külső oldalán terül el. A szomszédos *Máté Nagy*
Bálint-féle telek még ma is *osztatlan* egész és 1237 □ öl területű. A *Bodnát*
Balázsék kertje régebben 2400 □ öles volt. A *Mészáros Bálinték* régi kertje
pedig 2000 öles nagyságú volt még a XIX. század közepéig, de ma már négy
házasbelsőség. A község egyik 1839. május 30-án kelt jegyzőkönyve szerint
Nagy András szentmihályi lakostól a testvérei az osztzkodáskor „egy láncz
allya kert”-et váltanak meg. A kertek régi területe, illetve nagysága még
ma is megállapítható a megmaradt hagyatéki iratokból. Ez így még akkor is
kitűnik, ha azok ma már megosztottak. Az így is gyűjtött adatok arról győz-
tek meg, hogy a telkes jobbágyok kertje a legkisebb kiszabatban is 1200—
1300 □ öles volt. Az ennél kisebbek a zsellérek kertjei lehettek. Ezek közül
csak a házaszsellérek rendelkeztek kerttel, mert nekik lakótelekük is volt,
amihez kert is járt. Különben az 1772. évi említett urbárium 195 telkes job-
bágyot, 53 házas és 11 háználküli zsellért sorol fel. Az utóbbiaknak sem lakó-
telekük, sem kertjük nem volt. Ezek *másházán* vagy *máshátán* élökként emle-
getődnek az öregek által még ma is.

¹⁹ Uo. 1841. máj. 19-i bejegyzés.

²⁰ Uo. 1844. 26. sz. bejegyzés.

²¹ A szentmihályi ref. egyház anyakönyvei II. kötet.

²² Nyh. Lt. 22. fol. és fasc. 13. No. 115, 1772. 4. fol.

Már említettem, hogy a kertes települést a gazdasági szükségszerűség hozta létre. A belső lakótelkek kicsinysége, kerítetlensége és az akkori gazdálkodás körülményei arra kényszerítették a jobbágyot, hogy állatait, termelvényeit stb. a kertben helyezze el. A kert „térősebb” és kerítettsége folytán azoknak az elhelyezésére biztonságosabb volt. A jobbágy munkái közt is sok volt olyan, amit csak a kertben tudott elvégezni. A kerítettség azt is lehetővé tette, hogy abban, kisebb területen egyes veteményeket, zöldségféléket stb. megtermeljen. Az egykorú írásokban, jegyzőkönyvekben használt rakodó, szérús és veteményes elnevezések is erre engednek következtetni. A pusztakert kifejezés pedig az ólnélküliséget akarja jelenteni. Lehetséges, hogy az utóbbiak a lakosság szegényebbjeinek, a zselléreknek a tulajdonában voltak. Ezt a feltevést igazolja az is, hogy a község tanácsa 1799-ben az előző inséges években a vármegyétől kölcsönvett *élet* visszafizetésének kérdésével foglalkozva, olyan határozatot hozott, hogy a még hátrányban lévők a kertjeiket dohánnyal beültethetik, hogy, az így nyert jövedelemtöbbletből a még fennálló tartozásaikat kiegyenlíthessék. A tanács egyben azt is kikötötte, hogy a dohánnyal beültetett kertekbe mást vetni nem szabad.²³

Szentmihály lakossága a XVIII. század utolsó harmadáig főként állattenyésztésből élt. Az akkori körülményeik, kereskedelmi és közlekedési, valamint szállítási lehetőségeik nem voltak olyanok, hogy fölös mennyiségben termelt szántóföldi termelvényeiket értékesíteni tudják. Így arra kényszerültek, hogy az adott körülmények között könnyebben szállítható és értékesíthető állatfeleslegeiken keresztül fokozzák jövedelmeiket. Ezt bizonyítja az is, hogy az 1715. évi összeírás szerint 16 080 kat. holdat kitevő határból csak 1620 köblös a szántott terület. A többi részben a *vízé*, részben pedig legelő és kaszáló volt. Ugyanakkor a két szomszédos és pusztult, volt Rákóczi birtokokhoz tartozó Búdnek és *Tedejnek* a területét, határát is Szentmihály lakosai bérlik (communitas) a császári kamarától. Ez a két hely az 1720. évi összeírásban már úgy szerepel, mint Szentmihály pusztája. Nyilvánvaló, hogy ezeket a bérelt területeket is első sorban mint legelőket hasznosították. Ez is az állattenyésztés szolgálatában állott. Ez az összeírás már 2747 1/4 köblös szántóterületet mutat ki. Ilyenformán vált lehetővé olyan jószágállomány tartása, ami a ma élő utódok szerint szinte hihetetlennek látszik. Jószágállományuk nagyságára következtethetünk abból is, hogy a XVII. század legsanyarúbb szakaszának egyik évében, 1675-ben a folyton megismétlődő hadjárások alkalmával csak a kurucok közel 1500 db szarvasmarhájukat és 350 lovukat vitték el (5. jegyzet). Sajnos, hogy a török és német hadak kártételeinek nem maradt meg biztos és számszerű írásos bizonyítéka. Biztosra vehető azonban az, hogy ezek kártétele a kurucokénak többszöröse volt. Az is feltehető, hogy jelentős mennyiségben tudtak elrejteni a már ismertettek miatt ezen a területen a jószágaikból. Az állattenyésztés jelentősebb visszaesése csak a XIX. század elején következett be, mert a határ 1787. évi új felosztásával a „pusztai” legelők szántóművelés alá kerül-

²³ *Sőrés*: Sztn. tört. 37. és 54. lap. Az 1809. évben feleslegkertek is említődnek a könyvben. Ezek bizonyára 1799-től voltak, amikor ilyet vállalhattak az előző évi éhínség miatt eladósodottak, hogy azokban a kertekben dohányt termelve anyagilag megerősöd-hessenek.

tek. A legelőterületek elvesztése, illetőleg erős mértékű lecsökkenése miatt arra kényszerültek, hogy a pusztai legelők helyett Polgár határából béreljék a *Tikos* és *Boroczka*s nevű pusztákat. A XIX. század második felében bekövetkezett Tisza-szabályozás végzetes csapást mért a jószágtartásra, mert az addig vízjárta határrészek lecsapolása folytán azok a legelőterületek is szántókká váltak, amelyeken addig az év nagyobb részében legeltethettek. Így újabb 4000 holdnyi legelőterületet veszítettek.

Amíg a jószágtartás virágzott és az volt a lakosság főjövedelemforrása, addig az állatállományban fekvő vagyonnak az elhelyezésére nélkülözhetetlen volt az *ólaskert*. A félszilaj tartású jószág az év erősebben hideg szakaszában a kertbe szorult be és ott vészeltte át a nehezebb időket. A kertben épített *ól* a lovaknak—, *fejős*, vagy *ellő marháknak* adott menedéket. A többi szarvasmarhának az *enyhelye*, sertések, juhok, *akla*, vagy *hodálya* ugyancsak idekerült. Ugyanitt voltak a baromfiólak és a *tűzelő* (tűzrevaló), valamint a *rakományok* is.

A kert adott helyet a behordott gabonaféléknek, takarmányoknak is. Az itt készített *szűrűn* (szérűn) végezték a *nyomtatást*. Nyomtatás után ugyanitt talált helyet a szalma és a törek. Ugyanide hordták be a mocsaras rétről begyűjtött szükségtakarmányokat (*dorongó sás*, *csattogó*, *csetkaka* stb.) Ugyancsak az ólaskert szérűjén *taposták* télére a felgyülemlett marhatrágyából készített *tőzeg*-et s szárítás után az *ól eresze* alatt tárolták.

A XVIII. század közepétől már a *gabonásvermek* is idekerültek. Az előjáróság már nem tűrte meg azokat a lakótelkeken. A vermeket ugyanis nyomtatás előtt évről évre kiégették. A lakótelkeken ezek a vermek kiégetéskor, de egyébkor is emberre, gyermekre, különösen éjszaka, egyaránt kész veszedelmet jelentettek. A ref. egyház halotti anyakönyvében még az 1753. évi bejegyzések közt is találtam ilyen bejegyzést: „1753.20. 8-bri. Nagy András a, veremben égett”.²⁴ A lakótelekről kitelepített gabonásvermeket a kommunitás által a kertség területén kijelölt közös területen kellett volna telepíteni. Ilyenek a *Veremhát*, *Verempad*. A lakosság nagyobb része azonban inkább a saját kertjében létesített vermeket egy félreeső sarokban. Így a vermek mindig szem előtt voltak ugyan, de ugyanakkor „keze ügyébe esett” a gazda legényfiának, aki pénze fogytával néha megvámolta azokat. Ha a vermet nem tartották szemmel, idegen is „kivette a részt” abból. Ilyen *faluszarkája* volt *Bagi N. István* is, „aki mind a mezőről keresztet, mind a vermekből szemes életet lopott, melyért Kállóba küldtetvén a Nemes Vármegeye 120 páltzára büntette, melly két ízben tsapatott el rajta”²⁵. A Csomborostóval szomszédos háttas helyen a 900-as évek elején Szöllősi István kőművesmester adatközlő házat épített a *Panyiti Mészáros-kert*ben. Amint mondja: „Mikor a ház alapját ásattam az ípitkeziskor, hat gabonásvermet is leltünk. Egybe' búzát, a másikba' meg kölest tanáltunk”.

²⁴ A szentmihályi ref. egyház anyakönyvei. I. kötet. 1753. év okt. 20-i bejegyzés.

²⁵ A szentmihályi ref. egyház protocolluma 1772. 229. lap.

Az ólaskertek kerítését *giz-gaz*ból, trágyából és földből rakták, gallyak közérakásával is erősítve azt. Az ilyen kerítésnek *gerággya* volt a neve. Ez a név még a legutóbbi időkben is élt. A gerággyába, annak erősítésére karókat is vertek, egymástól 3—4 ölnyi távolságra. Gyakoribb volt azonban az, hogy a gerággyába füzet, (*Salix alba*), vagy bodzát (*Sambucus*) ültettek. A *törőfüzet* (törekeny) nem szerették, mert nem lehetett belőle *guzst* kötni, meg *nádkötés*hez és kerítés *korcolásához* sem használhatták, ha kerítést, vagy *színt* csináltak nádból, vagy napraforgókóróból. Rendesen *tiszai füzet* szerezték és azt ültették, mert az minden említett célra jó volt. A bodzafából készült szerszámnyélnek jó volt ugyan a *fogása*, de kemény és télen hideg volt az ilyen szerszámnyél. Inkább nyári használatra való szerszámaik (pl. *csépfá*, nyelélül használták fel. Bodzafából készült a tapasztáskor használatos *mázoló* (*simító*) is. Bogyóját orvosságnak is használták. Főzetében festettek *kihagyult* színű ruhát, vagy fejfát. A gerággyát védte a szeder (*Rubus saxatilis*) is, valamint a *licijom* (*Licium barbarum*) (LXXXIV. t. 2) és a komló (*Humulus lupulus*), melyek ha megerősödtek, áthatolhatatlan sűrűségűek voltak. A komlót a termés beérése után *megszedték* és kenyérsütéskor felhasználták. Ebből mindig annyit szedtek és tároltak, hogy fedezze az egész évi szükségletüket.

A fentebb felsorolt és a *garádot* erősítő, vagy védő ültetvényekre azért volt szükség, mert nyáron, ha a garád kiszáradt, a viharos szelek nem borogatták ki, vagy nem bontották meg. Nemcsak ezt nézték, hanem az egyéb és fel nem sorolt haszonvételüket is. Ugyancsak a gerággya és a kert védelmére azt is megtették egyesek, hogy a biztosító karókat felül is kihegyeztetten verték le s bizony „nem volt bátorságos azok közt éjjel botorkálni”. — *Vajda Bálint* adatközlő szerint.

A garádot a kertszomszédok közösen gondozták. Általában az volt a gyakorlat, *hogy minden kerttulajdonos* a közös szakasznak az egyik felét gondozta évről évre. Fája, vesszője, komlója stb. az övé volt. Hogy melyik szakasz tartozik a kertjükhöz, azt nagyon is számontartották és az utódokat is felvilágosították arról, hogy a szomszédok felől melyik szakasz az övéké.

Szóllósi István adatközlő ezt mondta a garádjáról: „Trágyából vót rakva. A tetejét tövises gallyal rakták be, de benne is vót galy. Mellette sűrűn licijombokrok vótak, meg szeder. (LXXXIII. t. 2.). Vót egyik-másik helyen *sárfal* is a gerággya helyett. A *Bunyik Rádulyék sárkerítése* még az én iskoláskoromba' is megvót (1890). A „tekelábú zsidó” (ragadványnév = lócsalábú) telkín is ilyen gerággya vót még akkor.” *Idős Vajda Bálint* adatközlő pedig ezt mondta: „A mi kertünknek is fődből vót a kerítése. Az én gyermekkoromba' még sok vót a gerággya. Ide rakták ki a dorongi sást, meg a csetkákát, amit a jószág meg a ju' az *ajjba* (alomba) belégázolt. Hatvanháromba (1863) eleresztették a jószágot, hogy hadd mennyik, ameere lát, mer' mán télvígire nem vót takarmány. Vagy odakötötték a gerággyáho', hogy *szalajja*, amit *lél*. Kiette a gerággyából még a húszéves csetkákát is a szerencsétlen jószág. Ha megmaratt, jó vót, — ha nem, akkor megdöglött. Sok elkínyszeregett jószágot mentett meg akkor a gerággya.”

Öreg adatközlőim általában nem beszélnek *kerítetlen kertről* és amint mondják, nem is hallottak róla. Egyetlen esetben találtam a község jegyzőkönyvében 1841-ből származó ilyen adatot egy panaszban. „B. Nagy Ist-

vánné panaszolja, hogy a múlt héten Szendi István egy gerádja nélkül való puszta kertjéből libáit bé fogván több napokig koplaltatta.”²⁶ Valószínű, hogy ez a kert szegényebb zselléremberé volt, akinek nem volt jószága, sem rakománya, sem veteménye, és így nem is volt szüksége kerítésre.

A XVIII. század végéről származó térkép azt mutatja, hogy a kertség területén ritka volt az úthálózat.²⁷ Az utak közötti területeken rendszeretlenül, szétszórtan feküdtek a kertek s azokban az ólak. Így az utaktól távolabb eső kertek tulajdonosai csak a szomszédos kerteken átjárva tudtak kijutni az utak valamelyikére. Jószágaikat is csak így hajthatták ki. Az ilyen *másonjárásra*-ra még az öregek is emlékeznek. Az ilyen *másonjárók* mindig sokat adtak arra, hogy az átjárást tűrő szomszédnak az ő jószágaik kárt ne tegyenek, hogy „szó ne írje a ház elejét.” Az *átjáró* kapuját mindig rendben és *beguzsoltan* tartották, nehogy valami *elcsatangoló* jószág kárt tegyen a kert gazdájának.

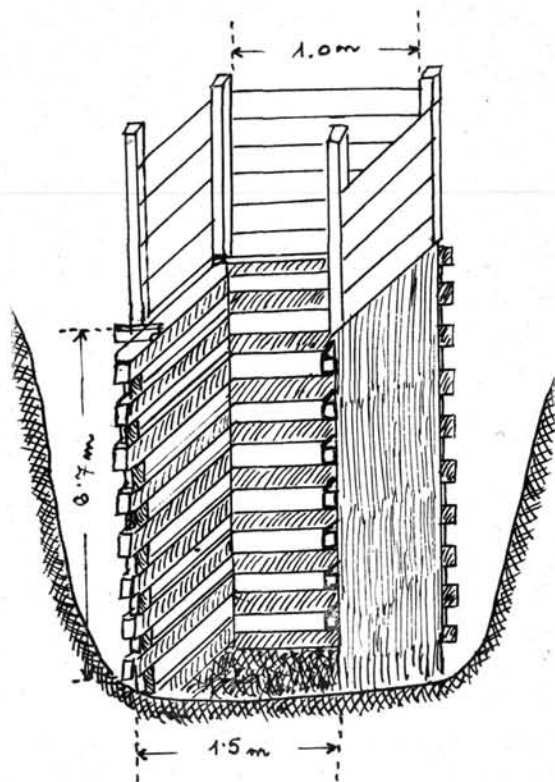
KERTI LÉTESÍTMÉNYEK

A kertben tartott jószágok elhelyezéséhez, a termés tárolásához, egyes gazdasági munkák elvégzéséhez és szerszámok elhelyezéséhez különböző létesítményekre, építményekre volt szükség. Ezeknek egyrésze állandó, másik része pedig ideiglenes jellegű volt. Állandó jellegű volt az ól, kút, színek és a vermek. Ideiglenesek voltak a jószágok enyhelyei és a szérű. Ezek rögtönzöttek, szükségszerű megoldással és szinte évente készültek.

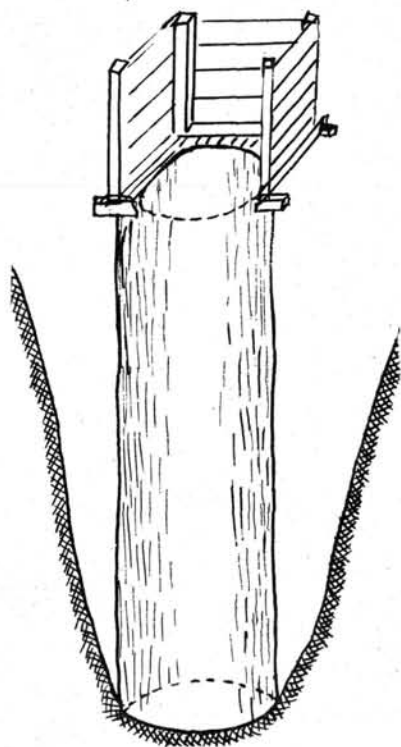
Az állandó létesítmények közül az ólat rendszeren kalákában (*segítséggel*), tehát a rokonok és szomszédok közreműködésével építették meg. Természetes, hogy mindig gondoskodtak egy *próbált, hozzáértő emberről*, aki a közös munkát egy kis szakértelemmel tudta irányítani. A falat általában *szalmássárból fecskemógygyára* rakták részletekben, időbeni megszakításokkal. Nedvesített földből *állófák* és deszkák közé döngölték a *vertfalat*. A sár-, vagy földrétegek közé a sarkoknál és még a hosszanti falaknál is itt-ott a rétegek közé nádat raktak, hogy a sarkok és a fal szétszakadását megelőzzék. Kevesebb volt az olyan ól, amelyiket nagy méretű (10×20×40 cm) *vályogból* raktak. A falak felhúzósa után a *gerendázatot*, majd a hasított fenyőből, vagy más faragatlan fából készült *szarufákat* rakták fel. A tető általában *nyerges fedélre* került. A nádtető rögzítéséhez ugyancsak hasított fát fenyőhasításokat, vagy *dorongokat* használtak. Ezekhez kötötték a nádat fűzvfesszővel. Az ólon egy ajtónyílást hagytak. Az oldalfalakon egy-két, a *virtelken* (orom-, illetve tűzfal) pedig két-két *szelelőnyílást* képeztek ki kereken. Az ólakban a *mécs* elhelyezéséhez még *vaklyukat* is hagytak. A legtöbb ólnak nem volt padlása, padja de soknak a *lóállás* feletti részét bepadlástolták. Az ól belsejében a padlást (ha volt), valamint a nádtető tüzelő, tűzhely feletti részét törekes sárral betapasztották és kimeszelték. A falak külső oldalait teljes egészében betapasztották, de legtöbb esetben nem meszelték be, hanem *sárszínében* hagyták meg. Az ól belső része a sok tüzelés következtében füstös, kormos lett. Ezért emlegetik az öregek azokat még a mai napig is *füstös ól*-nak. V. *Pelhe Károly* adatközlő is emlegeti még a „nagy, rossz, füstös ól”-at.

²⁶ Közs. jzkv. 1841. 138. sz. határozat.

²⁷ Lásd a 4. sz. képet (79. old).

5. kép. Lábaskút

6. kép. Bödönös kút

Közös munkával készült a kert kútja is. Nem *ástak* minden kertben kutat. Egy-két kert jószágait közösen épített kútból itatták. A kerti kutak rendszeren *lábaskutak* voltak (5. kép), (*padoskút*), vagy *zsombokkútak*²⁸. *Bödönös-kutakat* (6. kép) csak közösségek építettek, mert az költségesebb volt és a hozzávaló *fabödönt* távolos helyekről lehetett csak beszerezni és szállítani. A község közkutai is ilyen *bödönös*kutak voltak. *Idős Pethe Ferenc* adatközlő szerint akkor még ilyen csak a „köz-kötő”²⁹ bírt ki. „A parasztnak jó vót a lábaskút is, mer’ aho’ csak fa meg nád kellett. A’ meg vót, amennyi csak kellett”. A ref. egyház 1831. évi számadása³⁰ szerint a kurátor „vett egy bödönt Nyíregyházán Tiszteles úr kertibe levő kúthoz 8 Rfrt”-ért. A kerti kutak *kávával*, vagy *ravatallal* (*kávás*, *ravatalos*) és *gémme*l készültek. D.

²⁸ Néhai Pethe Ferenc adatközlő szerint a *lábaskút* vagy *padoskút* kiásott gödrébe mocsári tölgygerendákat raktak le úgy, ahogy a gyermek összerakja keresztben a tengeri lehányott csutkáját, mikor disznóolat épít játék közben. Gödre körte alakú. A tetejét legerendázták s az itt hagyott nyílás fölé épült a káva. A felső legerendázásra, vagy deszkázásra utal a *padoskút* név. A kút oldalát adó gerendák között, nyílásait, náddal borították s csak ezután földelték be a kiásott gödörnek a kúton kívül eső részét. Ha nád helyett *zsombékot* raktak a kút oldalába *zsombokkút* volt a neve. A *bödönös*kút-hoz, a hengeres *fabödönt* távolabb eső erdős vidékről szerezték be 40–50 km-nyi távolból. Ilyen kútja csak a földesúrnak, községnek, vagy az egyháznak volt, mert sokba került.

²⁹ A közléstítmények fenntartására kivetett községi pótdadó. Népi nevén „köz-kötő”.

³⁰ A szentmihályi ref. egyház irattára. XIX. századi köteg.

Pethe Ferencék régi kertjében *zsombokkút* volt. Úgy emlékezett rá, hogy mint gyermek csak szűk nyíláson át látott le a vízre. Olyan szűk volt a nyílása, hogy a veder éppen csak átfért rajta. A kút párás levegőjében a *zsombok* is tovább élt és a rátelepedett *moha* is benőtte a *kút gödrét*. Az ilyen *zsombokkútak* vize a legforróbb nyáron is szinte jéghideg volt. A kutakhoz mind a nagy jóságok, mind a juhok és disznók itatásához más-más méretű *vályúk* készültek.

Állandó jellegű építmény volt még a kertben a *pévás*, vagy *pévásszín*.³¹ Ebbe a nyomtatáskor nyert pelyvát, töreket hordták be és onnan a jóságok takarmányozásához használták fel a tél folyamán, mikor a jóságot nem *igázták*. Ágasokon álló *nyeregfedéllel* készült. Erre a fedélre aztán *szalma*-, *zsup*- vagy *nádtető* került. Oldalait ásónyomnyi mélységű árokba tüzdelt nádból, vagy napraforgóból készítették, ültették és *bekorcolták*. Törekes sárral az oldalakat is betapasztották, de tapasztatlanul is hagyták, hogy szellősebb és szárazabb legyen. Ugyanitt épült a lábon álló, vesszőből (*LXXXIV. t. I.*) font góré is.

Mint már mondtam, a gabonásvermeket a XIX. század második felében a lakótelekről hatósági intézkedés folytán a kertekbe telepítették át. Szükség szerinti számban a kert magasabban fekvő sarkában ásták meg azokat. A kertnek ezt a vermes sarkát korláttal elkülönítették, hogy az *elcsellengő* jóság bele ne essék. A korlát dorongokból, vagy hasított fából készült. A *vermek száját* a *veremdugó*-n kívül még favázra kötött nádból készült, *talpas*, elmozdítható nyeregtetővel is takarták. Hadjárások idején a vermeket földdel letakarva rejtették. Így az ellenség nehezebben talált rá. Rápolti Pap Mihály prédikátor naplójában az 1662. évi április 19-i futásról szóló feljegyzésében³² ezt írja: „... ugyan az Dobi kis erdőben az németnek istentelen kóborlások előll; kik ha valakit megh foghattak, vertek, tagoltak, megh fosztottak, megh ölték, ha buzás vermet, avagy valami el tett jóságot, avagy valamely helyben lappangó marhát nem mutathatott...”. A gabonásvermeken kívül a burgonya, vagy takarmányrépa tárolására ugyancsak a kertekben ástak vermet, vagy itt *földelték le*, hogy a téli fagytól megvédjék.

A kert adott helyet a *félszilaj-tartású* jóságállománynak is, amikor az erőssé váló tél miatt már beszorultak a nyájak. Szükségmegoldású rögtönzött aklok, *karámok* voltak az ilyen enyhelyek. Dorongból, fahasításokból készültek tetővel, vagy a nélkül. Mindig az uralkodó északkeleti széllel ellenkező oldalán a *szalma*- vagy más kazalnak, vagy esetleg az ólnak. Két kazal között is készülhetett az ilyen enyhely. Ha teteje is volt, az *ágasfákon* állott. Erre *szalma* volt rakva. Az enyhely korlátos oldalán a felgyülemlett trágyából falat raktak, hogy a jóság védettebb legyen. A *szilaj* tartású disznó is ilyen akolban telelt beszorulás után. Az ilyen enyhelyről így beszélt az egyik adatközlő: „Két kazal között a viginél *drankával* elrekesztették. Ajjnak (alomnak) mindig típtik a szalmát a kazal odalából. Ahun mán ki vót típve a kazal ódala — esőbe, vagy hóba odahúzódott a jóság. Így tartották télbe’ a jóságot. A juhot is. A marhának aklot is csináltak. Az ágosok tetején rudakat tettek keresztbe. Eere *szalma* gyött, oszt’ megvót az akol. A ganét az akol ódalába rakták. Nagy hidegek jöttire mán ódala is lett, oszt’ nem fázott a

³¹ „Péva” = pelyva, polyva.

³² Sárospataki Füzetek 1858. évf. 602. lap. Rápolti Papp Mihály eredeti kéziratos naplója a Debreceni Ref. Kollégium nagy könyvtárában.

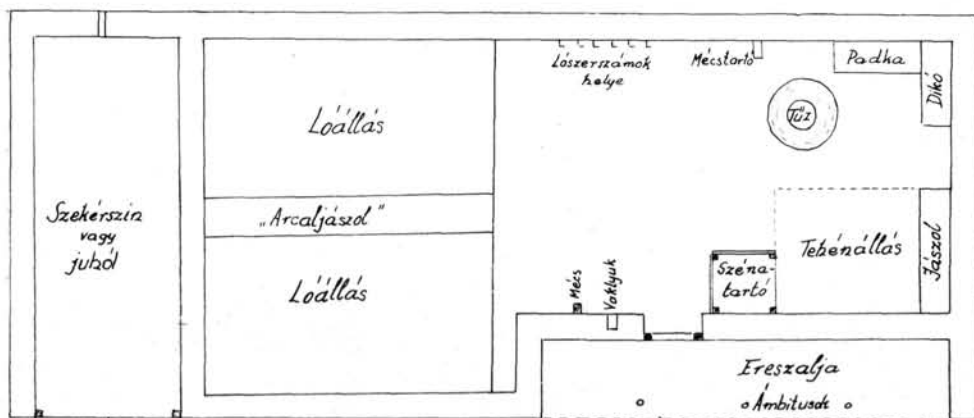
jóság. Melegítette a trágya. Egy másik adatközlő a juhtartásról mondta: „Vót a kertbe' juhunk is. Annak külön *ju'ól* vót sárfalbúl. Előtte akol vót a juhnek. *Közös juhászunk* vót. Este mindig hazahajtott. A ju' télen is kijárt. *Kimoszatolta*, kikapargatta az enivalót a körmível a hó alól is.”

Az aratás után, még a kalászosok behordása előtt *rendbetették* a szérút. Ez évről évre a kertnek ugyanazon részében készült. A rendbetétele abból állott, hogy a területről a gázt, füvet a *szűrűnyeső*-vel³³ lenyesték. Ezután meglocsolták, majd pedig a víz leszívargása után lovakkal járatták, tipratták, vagy kézi erővel *döngölték*, hogy a talaja keménnyé váljék. Ezután hordták és nyomtatták a kalászosokat. Mindig csak egy napra valót hordtak be, hogy nemcsak a nyomtatását, hanem kedvező idő esetén jó széllel még a *szórását* és *rostálását* is elvégezhessek. Ez rendszeren napi három szekér életet jelentett. Egy szekér rakomány a *ágyásba* volt elégséges. *Vajda Bálint* 86 éves földműves így emlékezik vissza a nyomtatgatások idejére: „Nyomtatáskor úgy alkalmaztuk, hogy estefelé hozzunk egy szekér életet. Eszt leraktuk a szűrű egyik ódaláho'. Ótán megin' kimentünk egy szekér búzáír'. Aszt a szűrű másik ódaláho' raktuk le. Ilyenkor alig aluttunk, mer' hajnalra mán megin' kellett hozni egyyel. Eszt mán egyenest az ágyásba dúrtuk le a szekérrúl. Az első ágyás nyomtatásával mán reggel nyóc órátajba' kisz' is vótunk. Dílre megvót a második, estefelé meg a harmadik. A lú, ha mán jól megjárta-taposta az ágyást — *forgattuk*. Az ágyások *legazolása* után gyött a *tisztálás*, a *szórolapáttal* való *megszórás*. Ehe szelet kellett várni, úgy ahogy a paraszti törvény mongya: „Ha nem fú lessed — hogyha fú, hát vessed! — Íccaka meg rostáltunk a *szélrostával*. Rostája nem vót mindenkinek. Virágéknak vót egy *szekeres rostájok*. Nígy kis kereke vót a szekerínek, meg a tengelyín ajdeszkája. Eere állítottuk húzáskor a rostát. Két ember húszta egyik helyrúl a másikra, ahova hitták. Ha mán ott vót a rosta, a *garmada* mellé vittük. *Vesszőkaskával* tótöttük fel a magot a *garadba*. Egy asszony, vagy gyermek a garadba kavargatta a magot, hogy el ne dugújják. Én még gyermek vótam oszt' a tisztát kapartatták véllem a rosta alóll. Álmos vótam, oszt' bizony sokszor elbóbiskoltam rostálás közbe'. Nyomtatásra, meg aratásra tótok is gyöttek a faluba. A jobb gazdákhó' álltak el. Gyermekkoromba' Péterpál körül, ha mán *dudaszót* hallottunk, szalattunk a *pijacra*. Tuttuk mán, hogy meggyöttek a tótok *takarásra*, meg *nyomtatásra*. *Kutyadudá*-jok vót.^{33/a} Avval mulattak. Níztük, hogy táncoltak, múlattak”.

Ugyancsak a szérún *csapták* a *zsúf*-ot (zsúp) is. A sokáig is elhúzódó nyomtatás után a szérún *taposták* ki marhatrágyából a téli tüzeléshez készülő *tőzeget*. A kemény szérúre szétterítették és úgy taposták. Taposás után kiszárítva ásóval vagdalták szét. Legelterjedtebb volt azonban a *vetővel* való taposása. A vető egy 30×45 cm-nyi területet borító léckeret volt. A beletett trágyát rendszeren egy nagyobbacska fiú taposta bele a vetőbe. Az egymás mellé *vetett* tőzegkockákat a napon való részbeni megszáradása után négyesével egymás mellé állították *élire* és még tovább is szárították. A tökéletesebb száradás után az ól eresze alatt rakták össze, hogy az eső ne nedvesítse meg. Télen a lakóházhoz innen hordták be a tüzelőnek. Sáros időben *sárhajóval* szállították a házhoz. (LXXXVI. t)

³³ A szűrűnyeső, ócska kasza pengéjéből készült, a végén két *köpüvel*. Ezt kétágú nyélre húzták s ezzel nyesték a szérút.

^{33/a} A kutyaduda, az állatbőrből készült dudák népi neve volt.

7. kép. A Simon-féle őlak alaprajza

Ugyancsak az őlak eresze alatt tárolták a réten gyűjtött szükségtüzelőt is. Sándor Károly 90 éves adatközlő szerint *árvagané*-t is gyűjtöttek a *gulyaállás*-körül legelőrészen. Ez is idekerült. „A Csikos meg a Balázsér körül mindig megszettük a somkóró tövít, meg a nádkotút, oszt’ úgy hortuk haza szekérrel. Jó tüze vót mindegyiknek, oszt, azír’gyűtöttük télire. Az árvagané gyútíse miatt fokták rá a faluszíli asszonyokra, hogy ilyenkor aszt mongyák a gyermeknek: Eriggy fijam, hozz egy kis ganét, oszt’ főzzünk apádnak, mire gyön!”

Az őlak eresze alatt tárolták *áztatás* után a szérún fellazított és felállított kévékben kúpban megszáritott kendert is a törésig. A törést a szérún végezték. Éppúgy a *tilólását*, a dörzsölését és gerebenezését is. A kender megmunkálásához szükséges eszközök is az őlak bepadlászott részén az őlapadon voltak elhelyezve. A szövészék két oldalát is az őlak hátsó külső oldalán bevvert két faszegre akasztották.

Az őlak *félpadlására* voltak felrakva a szérú, illetőleg a nyomtatás szerszámjai és a csepőfák. Idekerültek a halászat és a nádvágás szerszámjai is. A kertben tartották a gazdálkodás eszközeit is. A szélrosta, ha volt, — az is az őlak eresze alá került. Az őlak végénél, vagy az őlak háta mögött az *ereszcsurgáson* belül, közvetlen a fal mellett zárt sorban helyezték el a szérún *kicsapott* rozsszalma kévéit, a zsúpot. Innen használták fel tetőzet javításához, vagy *szalmakötél* készítéséhez.

A szentmihályi ólak közül sokat emlegetett volt a XIX. században a „Simon-ól” (7. kép). Ez volt a legnagyobb az akkori III. tizedben. A környékbeli ólak legényei is ebben gyűltek össze leggyakrabban. Ez az őlak 12 öles hosszúságú és 5 öl széles volt. A *Kisúj-utcában* ugyancsak híres volt a „Kakócz-ól”. Ennek a hossza 11 öl, szélessége pedig ötödfél öl volt. Az említett ólak mindegyike *ereszaljával* épült.

Nevezetes őlak volt a Kakócz-ól még azért is, mert valamikor, a *Vay* csendbiztos idejében *pandúrtanya* volt. Az öregek visszaemlékezései szerint, mikor *Sós Pistát*, a betyárt elfogták, ennek az ólak az *ámbitusához* köttette a csendbiztos. A másik oszlophoz pedig a csendbiztos hírhedt kutyáját.

Az ólak falmagassága általában 230—250 cm volt. Sándor Károly 90 éves volt kőműves adatközlő szerint, az építés alkalmával ezt a magas-

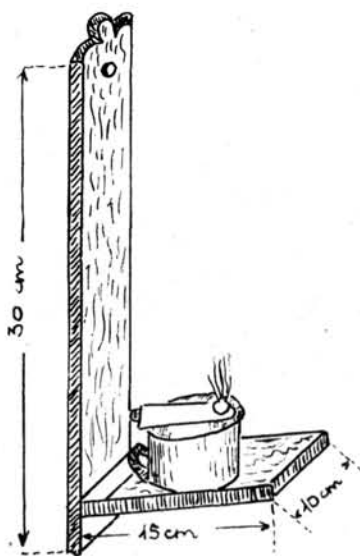
ságot rendszeren úgy határozták meg, hogy egy jól megtermett embert a fal mellé állítottak. Ez felnyújtotta a karját az épülő fal mellett. Ha behajtott ujjakkal elérte a fal tetejét, azt mondták: „Hopp! Mán nem rakjuk tovább!”

Az ól egyik végén kb. kétöles hosszban az ól szélességével egyezően, *szekérszint* választottak el fallal az ól többi részétől. Ebbe *tolták be* a szekeret úgy, hogy a szekér rúdja az ól hátsó falán hagyott kerek lyukon át kinyúlt a kertbe. A kert többi szabad részében egy szín alatt a *szánka*, az eke, a *töviskberena* és más gazdasági eszközök álltak.

Az *óljátó* az ól derekán, a felezővonalánál volt s így attól jobbra és balra az ólnak egy-egy fele esett. Az ól egyik végében, az északiban álltak a lovak. Az ajtóval szemben volt a *rumplac*. Ez az a térős hely volt, ahol a lovakat *le-* vagy *felszerszámozták*. „Ha engettük be a lovat, itt visszafordult, oszt' megállt. Mikor *leszerszámoztuk*, elment magától a helyire” — mondta Sándor Károly adatközlő. Az ól ellenkező oldalra eső felében a *fejős*, *kezes marhák* álltak. Itt volt a *szénatartó*, tűzhely, padka és a *dikó* is, vagy a *fekvőpadka*, Általában a XIX. század végéig ilyen volt az ólak belső terének a beosztása de ettől el is tértek. Az ólba állították be a *csávás hordókat* is, amelyekben a pálinkafőzéshez *tengeri* vagy *csirás búza* csávázódott. Sőt az *üst* is itt volt, vagy eldugva, vagy szem előtt, aszerint, ahogy az idő s a helyzet parancsolta. Itt főzték ki a pálinkát is. A *Bódor Sándor* adatközlő kertjében levő ólban, az ajtóval szemben középen volt a tűzhely. Körülötte ülőhelynek *ásott padka*. Itt, az ól földjén ültek körben az ólban tartózkodók, akiknek a lába a köralakban *ásott árokban* volt. A hátsó falnál volt a szénatartó. Az ólnak a marhának hagyott részét általában két-három tehén részére alakították ki. Ezen túl a *hátsó falig* egy *kamara* volt fallal elrekesztve. Ebben az *abrák*, takarmányrépa, a pálinkafőzés kellékei, valamint a *csáva* voltak. A Simonólnak a lovak részére rendelt felében nyolc ló állott. Ezek ún. *arccal-jászol*-nál állottak, vagyis fejjel egymásnak. Ugyanígy, arccal-jászlon álltak a lovak a Kakóc-ólban is. A belső tér felosztása azonban az általános és elsőként leírtak szerint volt. A Simonok óla a lóállás felett bepadlászottan készült. A jászol azonban 80 év előtt már az ól végében a falhoz volt építve és ott egy sorban állottak a lovak. A jászol felett, a falhoz felerősítetten a *rajtozás* (lajtorzás) *etetőrács* volt a *szálas takarmányok* elhelyezésére. *Erdei Istvánék* ólban 10 ló és csikó állott arccaljászlon. A teheneik is ilyenénél álltak.

Fekhelynek és *ülőhelynek* vályogból, vagy sárból *rakott padka* is volt az ólakban. Ezek rendszeren a tűzhely közelében eső falnál állottak, vagy az ól egyik sarkában, de itt is a tűzhely mellett L-alakban. Gyakoribb volt azonban a *dikó*. Ennek a váza rendszeren két szántalpszerűen formált, a fejrésznél felfelé hajló gerendából állott. Ezeknek a *fúrott lyukaiba* létrafogak módjára *fasuhángok* voltak ékelve egymástól 20—20 cm távolságra. Ezeket *háromágasan fonott zsúpkötéllal* a vesszőfonáshoz hasonlóan befonták. Ez az alkotmány négy gömbfalában állott. A *dikó* volt a *szógalegény*, vagy a *legényfű* fekhelye. Ezen, vagy a mellette eső falrészbe vert szegeken állott a mindennapi, de éppen nem használatos *gúnyája* (ruhája) is. A *fűajj*-ban inkább a féltettebb dolgait tartotta. Ha „*kisszoga*” is volt, az a padkára, szénatartóba, vagy pedig egy üres jászolvégbe került, ha pihenőre térhetett.

Volt ól, ahol a tüzelő az ajtóval szemben, a hátsó falhoz közelebb volt, de sok esetben az ól egyik hátsó sarkának a közelébe került. Vagy 50—60 cm magas sárpadka volt ez, vagy az ól földjéből volt kialakítva. Körülötte sárpadka, vagy *ásott padka* készült ülőalkalmatosságnak. Mivel a tüzelő mindig

8. kép. Mécstartó

a bepadlászatlan részben volt, felette a nádtető alsó felét törekes sárral betapasztották, hogy a tetőzet tüzet ne fogjon a felszálló szikrától. Különösen a tetőzetben levő nád bokkrétája fogta meg könnyen a tüzet. A *nádbokréta* betapasztása tehát különösen fontos volt. A füst az ajtón és a tető alatt levő szelelőnyílásokon ment ki a szabadba. A sok tüzelés következtében a nádtető belső oldalát a füst befogta s megfeketítette. Ezért mondták a régi ólakra, hogy *füstösöl*. Az ólakban való tüzelést nem az ól fűtése tette szükségessé, hanem inkább a régi vizes időkben élő tengernyi szúnyognak a kifüstölése. Az ólat ugyanis rendszeren befűtta, befűtötte a jószág s így tűrhető hőmérsékletű volt. A mindig kellemetlenkedő szúnyogtömeg miatt füstölés nélkül nem nyugodhatott volna a jószág. A hajnali tüzelés pedig még a világításért is szükséges volt. Míg a fiatalok megtakarították, vakarták és etették

a jószágokat, addig az *öreg gazda* a tűzhely mellett ülve egy pálcával tologatta a tűzre a szalmát vagy a nádat, szinte szálanként és így adott gyér világítást a munkához. Ősz végétől és télen át is itt melegedett meg a forralt bor *füstös csuprok*-ban. A tűzhelyre az óli multságoknál is szükség volt.

A másik világító-késztség rendszeren egy eltörött *csupor*, vagy fazék aljából állott. Ebbe *sültolaj*-at öntöttek. Az olajba *rongyhasításból* sodrott *mécselet*, *kanócot* helyeztek. Ennek a végét kihúzták az edény szélére s azt meggyújtva világítottak vele. Ezt a készséget *fityfiritty*-nek is nevezték. Ilyen mécs sem mindig volt, vagy ha volt is, nem mindig égették, mert sajnálták az olajat. Ha még *járt* a szúnyog, nem is égették, mert nem adott nagy füstöt, ami védte volna az embert és a jószágot azok kellemetlenkedéseitől. Későbbi időkben, a XVIII. század vége felé, a *bádog*-, *üvegmeccses* váltotta fel a régi *cserép méccset*. A méccses helye az ól falára faszeggel felerősített, deszkából L-alakban kiképzett *mécstartón* volt (8. kép). Ezt a falra olyan magasságban és olyan helyen erősítették fel, hogy se ember, se jószág le ne üthesse. A méccset a falban kialakított *vaklyuk*ban is égették, ha nem kellett az egész ólat világítani.

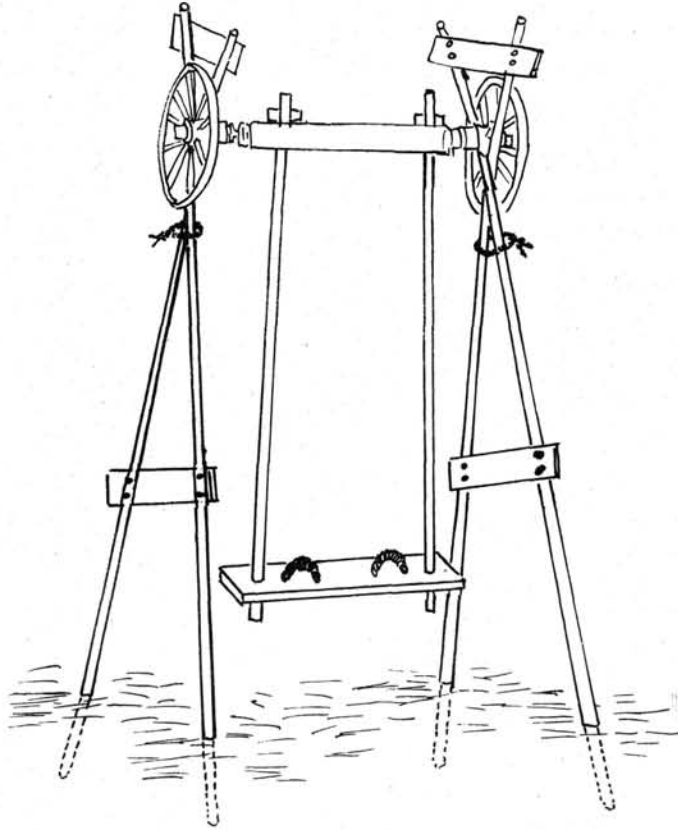
★

A régi kertség ólai különösen az őszi és téli eljöttével eleven élet színhelyei voltak. A munkától mentes őszi és téli szabad idejüket itt töltötték el a falu legényei. Ilyenkorra már lejárt az ideje a faluszéli *laptázók*-nak, *jáccók*-nak, mert sárosra és mordra fordult az idő. Az ólba szorultak. Egy-egy ólban összejőve szórakoztak, *tanyáztak*. Beszélgettek, birkóztak, vetélkedtek, de nótázásra, táncra, borozgatásra és még sok mindenre sor került, ahogy az alkalom hozta. Sok szó esik még ma is ezekről. Hogy az öregek még ma is sokat emlegetik ezeket az időket, annak az lehet az oka, hogy a legényéletük javát ott éltek le és sok élmény kedves emlékét őrzik. Nehéz volt ugyan az életük, de a hangulatos, színes, tarka és vidám estéket s óli élményeiket nem tudják elfelejteni. Így, az akkori időknél megfelelő népi szórakozóhely lett s valóságos kis kultúrközpont volt egy-egy nagy ól. Azzá lett, mert az esti összejöveteleken sokszor ott voltak még az idősebb férfiak is. Ők, különösen *a katonaságon átesettek, világlátott emberek* voltak, sok tapasztalattal. Más népek kultúráját, életét és munkáját is megismerték. Mindezeket a fiatalok előtt elmesélgették. A csendes szórakozás során egy-egy régi monda, vagy mese is elhangzott. Nótázás, tánc, mese mind szórakoztatott. Az ősi népi kultúra értékei itt mentődtek át a jövőbe. A szellemi örökség itt szállt át apáról fiúra. A fiatalok előtt még ismeretlen és kicsinynek tetsző világ itt tárult ki az öregek mesélgetése nyomán. A kis résen betekintve vágyakoztak annak megismerésére. Az ősi hagyományok átmentése jelentős volt. Ez nyereséget jelentett az utódoknak. Így a hagyományok átmentésével művelődési célt szolgáltak az ólak. Ezek mellett kisebb rossz volt az ólak életében az a kevés léhaság, ami ugyancsak ott született meg az akkori időkben.

Az ismerősöknek, szomszédoknak, rokonoknak a kapu elé való, nyári vasárnap-délutánokon történő kitelepedését, vagy hidegebb időben a lakásban való összeülését, tereferéjét, *tanyázás*-nak hívja a szentmihályi nép. Csendes elbeszélgetés, tréfálkozás, nézelődés ilyenkor a szórakozás. Itt pihenték ki vasárnaponként a fáradalmakat és itt frissült fel a lelkük is. Ha sokan ültek ilyenkor így össze, azt mondták rá, hogy „nagy a tanya”. Sándor Károly adatközlő is így mondja ezt el az ólakkal kapcsolatban: „A legínyek *tanyahelye* az ól vót. Este a hónap alá vették a kisszéket vagy *zsombikot*, oszt’ mentek az ólba a *cimborák*hoz. Vinni kellett, mer’ ott nem jutott mindenkinek *ülőke*. Ha összegyöttek, oszt borra is *áhitottak*, hozattak a Kató Tamásné kocsmájából a *kisszógával*, mer’ a’ vót a *volentéros*, a küldönc. A nagyszóga nem mehetett, mer’ a’ mán *villás* vót”. Erdei István, aki 97 éves, elmondta, hogy leginkább a nagy ólban tartották meg a *legénymulatságokat*. „Sátoros ünnepeken a Tósonon, a nénémék nagy ólába’ vót a mulacosság. Ilyenkorra belőrül kimeszeltük. Két *lámpa* is ígett benne, *petrós*. A bort Kató Tamásnévül hozattuk. Nígy krajcár vót egy *icce*. *Banda* is vót. Tót Jóska vót a klárnétossa, a többi meg hegedús, bögös. Ha cigánybanda vót, abba meg még egy tárogató is fütta.” Ilyen bálról beszélt Sándor Károly is. „Jó időbe’ az ólas-kertekbe’ is vót bál. Télen meg egy-egy nagy ólba’. Az ilyen bált tiltotta a csendbiztos”. Erdei István így mondott el egy pandúros esetet: „Eccer a mai Kisúj-uccába’, a mai Berecház mellett vót a bál. Gyöttek a pandúrok; Kúti Kató, Tács, meg Róka pandúr. Összeszállalkoztak a

legínyekkel. Verekedés lett belőle, oszt' kis Kónya *félkézverő*-vel³⁴ kiütötte Róka pandúrt a nyeregből. A Nagy Pocsaji meg a hasára taposott. Hamar elmúlt oszt' a bál, mer a jányok meg asszonyok *sikótvá* szíjjelszalattak. Aki ott vót, ki őt, ki nyöc hónapot kapott írte, ki meg kettőt. Róka pandúr meg kilenc hónapig fekütte a bált." Egyebekre visszaemlékezve így mondja az öreg: „Ha a legínyek az ólba' együtt tanyásztak, *tengerit* is *hántottak* a gazdának, különösen, ha egy-két kanna bor *kinízett* írte. Ha a hántással megvótak, jáccottak, birkoztak. Az erejeket mutogatták. A *gyeplúszárba* bekötöttek két legínyt is. A szár vigít egy a foga közzé vette, oszt' úgy próbálta őket felemelni. Vagy ment, vagy nem. Mándi Gábor nagybátyám is csinálta vóna eccer, de a gyeplúszár megcsúszott a foga közt. Egy foga beléakatt egy *csatlyukba* oszt' ki is fordult. Avval az egyetlen fogahíjával halt meg 85 éves korába' vagy 20 évvel ezelőtt. Aszt is csinálták, hogy 50—60 centire leástak egy *istrángot* a földbe. Csak a vígi vót kinn a földből. Ammán oszt' erős legíny vót, aki aszt kihúszta. Aszt is csinálták, hogy *talpas vikába* beléállva ki tuggya felvenni a másikat, vagy egy köből búzát. Nem nagyon került olyan legíny, aki eszt megtegye, mer' nem tutta a vikába' szíjjelebb tenni a lábát, oszt' így nem tudott jól erőlködni. Ment ott sok minden. Táncolás is ment az ólba'. Járták a *verbunkost*, a *magyar porkolábost*, meg a *kanasztáncot*. Sok legíny ott tanult meg táncolni. Tavasszal meg nyáron a kertbe' ahun összeszoktak gyönni, *hilinkóka* (9. kép), *ördögmotóla*, meg *szerencsétlenkerék* is vót. Hilinkóka a Kisúton, a *Dézsisaroknál* is vót. Nígy vendígódalt ástak le a földbe úgy, hogy 2—2 x-alakba állott. Az *iks* tetején keresztül szekértengelyt, fát tettek. Ebbe' vót befúrva, egymástól 50 centire egy-egy színahordó rúd víge, jól beikelve. Eere kellett állni úgy, hogy a lábfejeket be kellett dugni az átfúrt deszkába fűzött kötélhurokba. A legíny hintásztatta magát, oszt' mikor mán nagyon lengett, körbe' is forgott velle. Vót olyan is, aki hátrafelé is tutta csinálni a forgást. A hilinkókát tiltották is, mer' vót olyan, hogy elhajintotta a hilinkóka úgy, hogy örök nyomoríjka lett. A szerencsétlenkerék egy földbe leásott fatengely felső végén állott. A kerékagy alsó felére rákötöttek egy rudallókötelet, oszt' rá is csavarták. Eggyik ráült a kerékre. Jól megfogódzott. A másik megfogta a kötélt vigít, oszt' elkezdett velle szaladni. A kerék meg forgott túlle veszettül. A keréken ülő legínynek jó fejűnek kellett lenni, hogy kibírja aszt a veszett forgást. Csak úgy *káprázdott* a szeme, meg nímék még *okádott* is. Vót olyan is, akit elhajított. Bolondos egy játik vót. Tiltották is, de hijába." *Bodnár Balázs* adatközlő is elmondta, hogy a nagyapjáék hatan vettek egy hordó bort. A szénatartóba, a takarmány alá dugták el, míg csak volt és idogáltak. „Egy téli iccaka a savanyú borho' hatvan-nyócvan tojásból *rátottát* (rántotta) sütöttek, de úgy, hogy a tojást a két végén kilyukasztották, oszt' úgy futták ki belőle a belsejít. Jót ettek, oszt' ittak is rá. Valamék meg összefűszte az üres *kukókat*, oszt' a *fűzirt* az egyik felvitte a szárazmalom tetejére, a hegyire, oszt' odakötötte. Reggel ott fűtta, zörgette a szél. A fél falu csudájára járt." — Azt is mesélte, hogy egy hajnalon a nagyapja a kertből bevitte a *fűteliket* a lakóházhoz. Mikor már az apjával jöttek vissza az ólhoz, az ólajtó nyitásakor egy farkas ugrott ki az ólból és majd elütötte őket. „Maj' beléttetek a gyatyába!" Az öreg Sándor Károly elbeszélése szerint: „Az ólba' tanyáztató legínyekhe' be-bejárt egy

³⁴ Rövid fejesbot, kisebb fa-, vagy rézbunkóval a felső végén.

öreglegény, Badics István. Odajárt még Tót Sándor is. Badics a hatvanas évek után sokat beszélt a fíjúknak, hogy ú milyen bátor vót negyvennyócba' meg-azut' a másikba' az olasz háborúba'. Ezír meg is itatta eccer *Garibaldi* a kulaccsábúl. Tót tutta Badicsrúl, hogy íccaka eljár az ócska temetőbe fejfákír', amék korhatt. Eccer Tót, akinek lessgödre vót a temető szílibe, megleste belőlle Badicsot. Az hozta a hátán a ponyvát a fejfáknak. Járkált a sírok köszt. Meg-megmozgatta a fejfákat. Eggy gyengénn állót mán kitört, oszt' belétette a ponyvába. Mán a másodiknak is nékikapaszzkodott, mikor Tót nyekergő hangon, riva belészólt a kalapjába: „Ne bánncsd!” Badics eere úgy megijjett, hogy elszalatt, oszt' még a ponyvát is ott hatta a fejfával. Nem-soká' oszt' eccer, mikor Badics az ólba' a tűz mellett a kisszéken ülve nagyba' mesélt a rigí viselt dógajirúl — Tót is meggyótt tanyázni. Nagy „jóestet!” köszönt, oszt' letette a Badics ponyváját a fejfával együtt a tűz mellé. Badicsba' „megált az ütő”. Azut' mán nem beszílt többet a bátorságárúl, meg az ólból is *elszokott, a malom alá*. Az ólba meg csak hibe-hóba nízett be mán azután.”

Sok minden megesett az ólaskertekben. Rendetlen dolgok is történtek. Ezért a hatóság is igyekezett a rendetlenkedőket megzabolázni. A város

katondi, az *ármások* kötelesek voltak a *jáccókat* az előljáróságnál feljelenteni. „Akár leány, akár legény, vagy asszony volt — 12 dénárra büntették”. Ugyanennyire büntették azt is, aki éjnek idején *takarodó* harangozása után a szállásáról „a negyedik házig vagy kertig távozott méltó ok nélkül”. — *Báró Vécsey Ferenc* urasági „törvényes plenipotentiárius” is elrendeli a kóborlók és tolvajok meggátlására a belső előljárókkal való tanácskozás után: „... senki se az utcán, se a kerteken (*takarodó* után)³⁵ lámpás nélkül járkalni ne merészeljen... aki ezen parancsolatot által hágja... el fog fogattatni... az egész éjszakát mint *árestáns* fogja eltölteni... ezen parancsolatnak az általhágásáért is 30 krajcárra büntetődik...”³⁶ Ilyen ok miatt született ez az előljárósági határozat is: „Törvényes ülésbe panasz tételét, hogy Turóczy János urasági bojtár többször találtatott az éjjeli őrk által tiltott óra után, de most is legközelebb gyanús helyen fogattatván el, 12 páltza ütésekre ítéltetett, melyet el is kapott.”³⁷ Szigorúság ide — szigorúság oda, mégis megtörténhetett, hogy az ólban mulatozó legények „a híres Vay csendbiztos nagyratartott kutyáját — mikor ű nem vót otthonn, meg a pandúrjai is idogáltak — jól megítették pájinkás cipóval. Be is rugott tülle! Azut’ a legények *kiásták* a házat, oszt’ a csendbiztos szobájából a jukon kihorták a *hummiáját* (holmi). Sose lett meg, se a hummija, se az, hogy ki csinálta.” Így mondták az öregek.

Ólban született cselekedet volt az, is, amelyikkel 1843. december 31-én foglalkozott a tanács. Így szól róla az írás: „Vegyes Tanácsülés tartatván, melybe’ Ns Horváth Miklós, Pandur Bálint, Róka Sándor, és G. Oláh István a Sándor Ferentztől el lopott ludért — (bár hogy a lopás törvény elibe ne kerüljön azt kifizetéssel előzni el nem mulatták) úgy nem külömben csak ugyan Pandur Bálint és Róka András, Pete Gábor és Gál Péter el orzott ludjaikért el ítéltettek a következőképpenn

Pandur Bálint fizet a ludért 5 f.,

törvénypénz 12½ kr. páltzát kap 24.

Róka András ”

” 5 f. dtó 12½ kr. páltzát kap 18.

Oláh András ”

” dtó 12½ dtó 12.

Ns. Horváth Miklós 24 órai kurta vas árestom és büntársai páltzáztatását le vett kalappal nézi végig.”³⁸

Az ólbeli élet bizony ilyen kisiklásokat is hozott. Megkerült ott néha a léha szórakozás is, de ezek ritkábban fordultak elő. A közösség, ami akkori időkben egyben az egyház vezetését is jelentette — éberrel figyeltette az ún. *ármáshadnagy* vezetése alatt működő *ármásai* útján az ólakban történeteket is. Az elrettentően szigorú megtorlás sohasem maradt el. A dereshúztatás így az idők távolságából embertelennek látszik, de az akkori időkben hatásosan gyógyította ki az elvadultabb és féktelenebb embereket a másokra és a közre veszélyes erkölcsi eltévelyedésekből.

³⁵ Szentmihály naptól (IX. 29). Szentgyörgy napig (IV. 24. az esti nyolcórái, ápr. 24-e és szept. 29-e között az esti kilencórái harangozás neve.

³⁶ Közs. jzkv. 1813. szept. 13-i határozat.

³⁷ Uo. 1843. 9. sz. határozat.

³⁸ Uo. 1843. 12. sz. határozat.

Az 1772. évi urbáriális összeírás az „Ad. 8.” alatt ezt állapítja meg Szentmihályról: „Ezen Hellységben pusztá Helly egy sem tanáltatik, sőt igen is öszve szorítottattak az házak.” Ezt a megállapítást követte aztán a község vezetőségének, valamint az úriszéknek az az állásfoglalása, mellyel a lakótelkek zsúfoltságát enyhítendő, engedélyezte a községen keletről nyugatra húzódó főútvonal (régén *Nagyút* és *Büdi-út*) mentén eső kertekben lakóházak építését. De az építkezést még minden esetben külön engedélykhöz kötötték. Ilyen engedélykérés még az 1838. évben is kötelező volt. Ezt mutatja a tanács december 8-i határozata a község akkori jegyzőkönyvében, amellyel hozzájárultak egy kertben lakóház építéséhez.

A kertek megosztása, elidegenítése is tilos volt. Öröklésére a jobbágytelek örökléséhez hasonló jogi határozványok vonatkoztak. Az 1772. évi összeírás után, egyes kertek beépítésének engedélyezését látva, a lakosság lazítani akart a kertekkel kapcsolatos megkötöttségeken. Megkísérelte a kertek megosztását is. Ilyen kísérlettel kapcsolatosan hozott 1794. április 11-én döntést az úriszék. A jegyzőkönyv 2. pontja szerint így: „2—0 Szent Mihályi lakos Nagy Istvány és János az iránt való esedezések hogy köztök az Annyok által fel osztatott Kertbül az Eötsök által 27 vforintokon el idegenítettett részt vissza válthassák.

Melyre rendeltetett hogy akár az özvegy osztálya által szaggatódott légyen el a kert, akár más akár melly módon idegenítettett légyen is el egészen vagy résziben, minden képpen hibáson esett: Azért az Eözvegy akár a vele lakó fia tartozik az el adot részt visza váltani, a ki Cseréltett pedig viszsza Cserélni, és a Telekkel edgyütt tartani és birni, tettzésére hagyattatván az Eözvegynek több gyermekeit pénzü ki elégíteni.”³⁹ Ez a határozat egyúttal azt is igazolja, hogy a XVIII. század végén a kertet még örökölni is csak osztatlanul lehetett egy örökösnek a lakótelekkel együtt, mivel a kert a belteleknek a lakóházzal szorosan együttjáró másik beltelki egysége volt s egyben tartozéka a teljes jobbágyteleknek is. Mind az öröklésben, mind az elidegenítésben és a kertek beépítésében is csak a XIX. században következett be a változás.

A kertek, illetve a kertségi háztelkek között még ma is úgy tesz különbséget a nép, hogy kihangsúlyozza azt, hogy pl. a háza *vettkert*-ben épült. *Sándor István* adatközlő háza is *vettkert*-ben van. Az ősi ólaskertjük a Kisúj-utcában volt. Ugyanígy a *Lévai István* adatközlő is. Ők a kertet az 1840-es évben vették. A községi jegyzőkönyvben 1840. május 24-ről van bejegyezve egy osztályos egyezés, amelyben ilyen szövegrész van: „... Vett közszereményből egy kertet, mibe házat készítettek...” Valószínű tehát, hogy a kertek adásvétele földesúri engedéllyel a XIX. század második negyedétől lett szabaddá téve.

A kertség területén való házépítéseket, tehát a kertség betelepülését elősegítette az is, hogy az 1787. évben a község földesura az „arendális contractus”-ban, melyet január 20-án kötöttek vele a helység vezetői, az ún. „pusztai földek” területéből úgy osztatja ki a telkes jobbágyok földjándóságát, hogy azok „egy corpusban úgy mérettessenek ki, hogy a'kiknek fog

³⁹ Nyh. Lt. fasc. 10. act. No, 677. 1794.

tetzeni szállást is ottan építhessen, hogy legalább is 10 szállás egy-egy bokorban foglaltassék . . .” A szerződés 5. pontjában pedig ez áll: „Az hátramara-dandó földek pedig a’ Lakosok között három calcaturára úgy osztassanak, hogy nemcsak a’ gazdáknak, hanem az szegénységnek is a proportione facultatum valami jusson belőlök.”

Ez a szerződés tehát lehetővé tette a lakosságnak, hogy a kiosztott földjein *szállás*-t, tanyát építhessen. Az így adott biztatás és a pár évtizeden át szerzett tapasztalat megláttatta a község parasztságával, hogy eredményesebben gazdálkodhat a földjén építendő tanyájáról. A tanyai állattartás is könnyebb lesz így. A talaj termőképességét is fokozhatták az állataik által termelt trágyával. Így mind többen és többen építettek a határban tanyákat. Nem „tíz szállást” egy bokorban, mint a szerződés mondta, hanem mindenki a maga földjén, tehát az utak mentén és így a lakosság szétosztórtan építette meg a tanyáját. Így pár évtized eltelte után már nem volt szükség az ólaskertekre a község belterületén. A külső tanyák megszületésével az ólaskertek szerepét átvették a tanyák. Majd ezután megkezdődött az addig összezsúfoltságban levő lakóházaknak a kertségbe való kihúzódása, vagyis a kertségnek lakóházakkal való beépítése. A kertségnek ez a beépítése lassan, de folyamatosan tartott a századfordulóig. Azóta pedig állandósult az addig oszthatatlan és nagy területű kertségi telkeknek a felaprózódása.

Megemlítendő itt még az is, hogy a lakóházaknak a kertekbe való kiköltözése következtében a századfordulóig olyan elrendeződés következett be, hogy a régi, vagyis az ölesárkon belül eső lakótelkeken főként a szellérek, kisparasztok, az iparos és kereskedő lakosság maradt meg a 80—150 □ öles telkeken. (LXXXIII. t. 2.) A tehetősebb és nagyobb telket igénylő gazdálkodó parasztok, megválva régi lakótelkeiktől, a nagytelkű kertségben építették meg az új házaikat. Gazdálkodó a század elején a régi belterületen már nemigen lakott. Természetes, hogy a belső magban megmaradtak a község és az egyház tulajdonát képező telkek, amelyek a régi lakótelkeknél addig is nagyobbak voltak s ma is változatlanul olyanok.

Az 1772. évi urbáriális összeírás alkalmával 195 jobbágy (colonus, sessionis), 53 házas szellér (inquilini) és 11 háznélküli (subinquilini) került összeírásra. A csatolt és az 1782. évi helyzetet mutató térkép fénymásolata arról győző meg, hogy a lakóházak száma, és az ólaskertek száma nagyjából egyezik az 1772-ben összeírottak számával. Itt figyelembe veendő az, hogy a földesúr curiája, személyzeti és cselédlakásai, valamint a gazdasági épületei adják a különbséget. Ezek a község akkori délkeleti szélére estek és a nép ma is *ócskaudvar* néven tartja számon ezt a területet.

A kertek beépítését legjellemzőbben megmutatja a régi ölesároktól alig 100 m-re eső *Ötvös Virág*-család ólaskertjének a lakóházakkal való beépítése. Szöllősi István szerint a Virágok nagyapja az ólaskertjükben a négy gyermeke részére négy házat építtetett. A legelső Zsuzsi lányának építette 1810-ben. Az 1820. évben András, 1830-ban Miklós, végül 1840-ben Sándor fia kapott a kertben új házat. Tíz évenként egy-egy gyermeke kapta meg az így megosztott ólaskert területén a maga új lakását. Ezek a házak még ma is állnak. Mai tulajdonosaik most is a múlt században történt megosztásban birtokolják a régi Ötvös Virág (*Baka-Virág*) család ólaskertjének a területét. A mestergerendák pedig őrzik a házak építésének a hiteles évszámát. A *Vajda-kert*ben is a múlt század elején, még az 1812. évben épült az első új ház, a másik pedig 1858-ban.

A BŰDI ÓLASKERTEK

Mindaz, amiket a szentmihályi ólaskertekkel kapcsolatosan elmondtam, a jelenleg *Tiszavasvári* nevet viselő egyesített község másik falujának, Bűdnek az ólaskertjeiről is elmondható. Ólaskertjei éppúgy övezték a település magvát, mint a szentmihályi kertek. Azokat a kerteket is a gazdasági célszerűség szülte. Egyező volt a bűdiek gazdálkodása és a kert hasznosítása is a szentmihályiakéval. Kis eltéréssel az ólak élete is egyezett. Különbség csak abban található, hogy a belső lakótelkekből álló település magvát Bűdön nem választotta el olyan élesen semmiféle létesítmény, mint ahogyan Szentmihályon erős és határozott vonalat adott az ölesárok. A bűdi kertekről a régi iratok is szolgáltatnak adatokat. Sokat ad az 1752-ben a szentmihályi és bűdi határok megállapítása iránt indított határper irattömege és a sok tanúvallomás is. (Nyh. Lt. 1752. fasc. 53. act. 540.) Az 1782. évből származó katonai térképfelvételek éppúgy mutatják a kertes települését, mint a XIX. század végén készült katonai térképek. Bűd község ólaskertjeit külön, éppen a fenti egyezőség miatt nem emlegettem. A gerággya, sárkerítés és a kertségi részben található egyéb maradványok, valamint az öregek elbeszélései is elárulják, hogy Bűd is. kertes település volt. Hogy esetleg ennek a nyomai kisebb számban találhatóak meg ma, annak is betudható, hogy Bűd 1686-tól 1730-ig *pusztult hely* volt. Ez alatt a *pusztultság alatt* a közben készült összeírások is Szentmihály pusztájaként említik. Ezekben az időkben különben Szentmihály bérelte a császári kamarától évről évre. Így a régi Bűd kertes településére jellemző létesítmények is pusztultak egy fél századon át.

Az előbbieket alapján a szentmihályi és bűdi ólaskertekről a következőket állapíthatjuk meg:

1. Szentmihály és testvérközsége Bűd kertes települések voltak. Mindkettő kétbeltelkes, mert a beltelke minden jobbágnak és házas zsellérnek egy lakótelekből és egy ólas-, illetve szérűskertből állott. A település magvát a lakótelkek adták. Ezt övezte az ólaskertek gyűrűje. Szentmihályon ezt az övet élesen elválasztotta a település magvától az ölesárok. Ennek nehéz időkben védőmű jellege is volt.

2. A kertes települést Szentmihályon és Bűdön gazdasági szükségesség hozta létre. Keletkezési ideje ismeretlen ugyan, de feltehető, hogy a nomád életet élő magyarság településének az idejétől kezdve tartotta meg ezt a formát. A lakótelkeket az ellenségtől és a kertségben tartott állattömegetől az ölesárok választotta el.

3. Általában a kert területének a nagysága nem volt meghatározva, éppúgy, mint a jobbágytelek nagysága sem, amint azt az egykorú összeírások igazolják. Az adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a házas zsellér kertje 800, a telkes jobbágyoké pedig 1200—2000 □ ölig terjedő területű volt. (Lásd a 22. sz. jegyzetet.)

4. A kert jogilag elválaszthatatlan tartozéka volt a jobbágy és házas zsellér lakótelkének. Sem elidegeníteni, sem megosztani nem lehetett, öröklésére a jobbágytelek öröklésére vonatkozó jogi határozványok voltak irányadók.

5. A kertek száma mindig egyező volt a lakótelkek számával. Egy XIX. századbéli adat arra enged következtetni, hogy a lakosság szaporodása következtében a földesúr ún. felesleg-kerteket adott ki, melyek után azok használótól szolgáltatásokat követelt, majd 1850-ben azok megváltásaként pénzt. Ezeket a *feleslegkerteket* „úrbérbe nem igtatott zsellérek” használták. Egy feleslegkertért 12 napszámot tudtak be évente. (Lásd a 23. jegyzetet.)

6. A kert körülkerített terület volt. Kerítése rózsából, trágyából, gallyból, vagy esetleg sárból készült. Erősítésére egyes *haszonz fákat* vagy bokrokat telepítettek belé. Mellé pedig egyes, a garádot védő cserjéket telepítettek. A nem gazdálkodó zsellérek kertjei között olyan is került, amelyik kerítetlen volt.

7. A kertben volt elhelyezve a kert tulajdonosának a jószágállománya, takarmánykészlete, szalmája, tüzelője. Itt voltak a gazdasági eszközei és vermei is. Az utóbbiakat a XVIII. század közepén ki kellett telepíteni a lakótelkekről. Itt végeztek el egyes gazdasági munkákat, nyomtatást, kendertörést, tőzegtaposást stb., attól az időtől, amikor ez a sűrűvé vált lakótelkek közt nem volt már elvégezhető.

8. A féltettebb kezes jószágok, mint pl. az igazott lovak, ellős vagy fejős tehének számára a kertben ólat építettek segítséggel. A kevésbé féltett fél-szilaj jószágállomány részére pedig aklokot, karámokat rögtönöztek télidőre. Az egyéb háziállataik részére is építettek kisebb ólakot, karámokat.

9. A kert legfontosabb épületének, az ólnak a közelében épültek még a takarmányos, pelyvásszínék és a szekérszín. Itt volt a kút is, amit a kertszomszédokkal együtt közösen ástak és használtak a legtöbb esetben.

10. Az ólban a kezes jószágok állásain kívül még tüzelőhely is volt. Ezen nagyon hidegben tüzeltek, de szúnyog ellen is füstöltek. Hajnali munkáknál pedig a tűzével világították is az ólat. A tűzhely felett a tetőzet nádját tűzvédelmi célból betapasztották törekes sárral. Legtöbb ólnak a loállás feletti részen padlása is volt. Itt egyes szerszámokat helyeztek el. Ez is letapasztott volt. A tűzhelyhez közel fekvőpadka, vagy ülőpadka is volt, valamint dikó. Az utóbbi és a fekvőpadka az ólban állandóan tartózkodó férfinép részére készült.

11. Az ólakban csak a férfinép tartózkodott. Főként a legényfiúk, vagy szolgák. A téli tanyázgatás helye is az ól volt. Néha táncvigalmakat is tartottak itt. Egyes nagyobb ólak bálaikról is híresek voltak. A téli férfiössze-jövetelek helye is az ól volt. Szórakozásaik közben itt az öregek elbeszéléseinek a nyomán a fiatalok ismeretei is gyarapodtak. Ezzel és a hagyományok átmentésével az ól a népet művelte is, mert ezekre alkalmat adott, s így a falu társadalmi életében fontos szerepe volt azokban az időkben.

12. Az ólaskertek jelentősége a XVIII. század végére csökkent, illetve megszűnt, mert az 1787. évi új határfelosztás lehetővé tette a tanyák építését, ahová kikerültek az állatállománnyal együtt az ólaskertek létesítményei, mert mind az ésszerűség, mind a gazdasági szükségesség így kívánta. Így az

ólaskert szerepét a tanya vette át. Ez lett a helye a korábban az ólaskertben végzett munkáknak is.

13. Az ólaskertekben tilos volt a XVIII. század végéig lakóházakat építeni. A lakótelkek zsúfoltsága miatt a XIX. század első harmadának végéig a község tanácsa indokolt esetben engedélyt adott házépítésre az ólaskertek területére is. Később ehhez már nem volt szükség engedélykérésre. A XIX. század végére így lassan beépült a kertség területe új lakóházakkal. Ekkorra a régi lakótelkeket magában foglaló településmagban is kialakultak az utcák. A gazdálkodók a szűk lakótelkekről áttelepültek a tágas ólaskertekbe. Ennek következtében a régi lakótelkeken főként a zsellérek, iparosok és a kereskedelemről élők maradtak meg. Így alakult ki a mai falukép.

Ma már csak a nyomai vannak meg a kertes településnek. Csak ezek mutatják az ólaskertek helyét, s csak a régi öregek beszélnek az ólacról és az ottani életről.

Gombás András

RÖVIDÍTÉSEK:

Nyh. Lt. =Nyíregyházi Állami Levéltár.

Sőrés: Sztm. tört. =*Sőrés J.*: „Szentmihály története tekintettel egyháza történetére”.
1887.

Közs. jzkv. =Szentmihály község jegyzőkönyve.
A Nyíregyházi Állami Levéltárban.

Dob, Dada =A mai Tiszadob, Tiszadada régi neve.